

**XIINXALA “SIRNA KALLACHAA” OROMOO: AANAA
KUYYYUU**

TOLCHAA TARREESSAA KUMSAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOO BARSISUUF GAMSIIAAN
GUUTTACHUUF DHIYAATE**

**MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF FOKLOORII
KOOLLEEJJII NAMOOMAA, QO’ANNOO AFAANII
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTIITTI
YUUNIVARSITII FINFINNEE**

**HAGAYYA, 2010/ 2018
FINFINNEE**

**XIINXALA “SIRNA KALLACHAA” OROMOO: AANAA
KUYYYUU**

TOLCHAA TARREESSAA KUMSAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOO BARSII SUUF GAMSII SAAN
GUUTTACHUUF DHIYAATE**

**MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF FOKLOORII
KOOLLEEJJII NAMOOMAA, QO’ANNOO AFAANII
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTIITTI
YUUNIVARSITII FINFINNEE**

**HAGAYYA, 2018
FINFINNEE**

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Digrii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo Barsiisuuf guuttachuuf Oliyaad Balaayitiin Mata duree “Qaacceessa Qabiyyee Weedduu Jaalalaa Godina Wallaggaa Bahaa aanaa Gudayyaa Biilaa” jedhu irratti qophaa’e sadarkaa Yuunivarsiitiin kaa’e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa Keessaa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa _____Mallattoo_____Guyyaa_____

Ittii Gaafatamaa Muummee Yookin Walitti Qabaa Sagantaa Digrii Lammaffaa (MA)

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qoratamaan maqaafii mallattoon Koo armaan gaditti eerrame waraqaa qorannoo kun hojii dhuunfaa koo kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbatiif hindhiyaanne ta'uusaafii Wabiilee qorannoo kanaaf dubbise irraa fayyadame hunda isaanii Wabii keessa kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____

Ani Dr. _____ barataan kun hojiin isaa ofittisuuf dhiyaachuu danda'uu isaa mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____

Axereeraa

Qorqnnoon kun Sirna Kallachaa haala qabatamaa Godina Shawaa Kaabaa Aanaa Kuyyuu keessatti adeemsifamu xinxaaludha. Kaayyoon qorannoo kanaa dhaloonni haaraan meeshaa aadaa Oromoo Kallacha irratti waan afaaniin darbaa ture barreeffamaan akka argatan gochuufii sirni Kallchaan raawwatamaa ture alagaan ajjeefame akka deebi'ee fayyu lubbuu itti horuuf yaada dhiyeessuudha. Haaluma kanaan Odeeffannoon qorannichaaf ta'us mala eerummaatiin namoota faayidaa Kallachaa sirna adda addaa keessaat qabu beekan 12 irraa funaanuun gaggeeffame. Dabalataanis, sirna guyyaa guddifachaa aanaa kana deemuun raawwiiwwan raawwataman mara waraabuun xinxaalameera. Haaluma kanaan sirna kam kam irraatti Kallachi akka taajaajilu gartuu hawaasaa gargaaramuurratti hundaa'uun bakka addaa addaatti qooduun ilaalamaniiru. Raawwiiwwan hawwaasaan guyyaa kana raawwataman yeroo sirni kun geggeeffamuu kaasee adeeemsi adeemsifamu hundi hiika (fakkoommii) falaasama gadi fagoo ofirraa qabu. Taajaajila Kallachaa iddoo adda addaatti qabu gosaan hiramees ilaalaameera. Haaluma kanaan, Kallachhi dhimma lubbuun walqabatuun guddifachaa, dabdee hawaasa keessaa hiikuurraati gahee ol aanaa akka qabu bira gahaameera. Kallachi mallattoo aangoo, mallattoo araaraa, mallattoo hormaataa, mallatto safuu, mallattoo nageenyaafi badhaadhinaa ta'uun isaan bu'uura. Gama biraatiin Kallachi eenyummaafi falaasama Oromoo calaqqisiisuurratti ga'ee guddaa akka qaban ilaalameera. Kallacha gara fuulduraatti kana caala akka tajaajilan gochuuf namoonni meeshaaleen aadaa kun isaan bira jirus ta'ee qaamni dhimmi kun isaan illaallatu meeshaa kanarratti akka qorannoon gaggeeffamuufi akka badiif hinsaaxilamne dirqama isaanii ba'uu qabu.

Galata

Jalqaba irratti Gorsaa koo Mulugeetaa Nagaasaa (PhD) ogummaa isaaniin nadeeggaraa, nagorsaa, qophii waraqaa wixinee kaasee hanga dhuma qorannoo kanaatti kan nawajjin dhama'aa turan galata guddaa onnee koorraa madde isaaniif qaba.

Maanguddoofii abbootii Kallachaa, akkasaumas Waajira Aadaafii Tuirizimii, Waajira Misoomaaf Qonnaa Aanaa Kuyyuutiif galatan qaba.

Abbaa koo Obbo Tarreessaa Kumsaa akkan jabaadhu halkaniif guyyaa naaf dhama'aa turan lubbuun isaanii boqatte galatni kee samiirratti siif yaa ta'u.

Ilmaan Koo Naa'ol Tolchaa, Moonanus Tolchaa yaadan nagargaaraa turtan galatooma, ilmaan sabaa ta'aa!

Hiika jechootaa (definition of technical terms)

Jechoonni ykn gaalewwan armaan gaditti tarreeffaman qorannoo keessatti bakka gara garaatti galanii jiru. Isaanis nama qorannoo kana dubbisutti gufuu akka hin taaneef hiika isaanii naannoo qorannoon kun geggeeffametti qabaniin kennamee jira.

Birmaduu	Dhala, ilmoo namaa
Bokkuu	Ulee ulfinaafii kan abbaan Gadaa qabatu, muka jirma mataa dunfurii
Cifiree	Haawan ilmo gadaa qaqabe, Jaartii ykn dubartoota maanguddummaan warra ayyaanaa tajaajilan
Caaccuu	Meeshaa ulfoo callee irraa tolfamuufii cifireen qabattu
Ciicoo	Meeshaa aannan itti qabatan
Cubbuu	Safuu cabeeff rakkoo diroon dhufu
Dhaaluu	Qabeenya tokko bakka bu'ummaan fudhachuu
Dhibaaayyuu	Mata deebii, Buqurii ayyaanaaf dhibaaafamu
Duudhaa	Waan safeeffatamu, Hawaasa biratti kabaja qabu, akka seeraaf barsiifataatti Waan Godhamu
Eebba	Sirna nagaafii fayyaa, akkasumas hoofakaltii namaaf kadhatan
Fakkoommii (symbol)	fakkaattii, kan bakka bu'u ykn fakkaatu
Gaa'ela	Sirna fuudhaf heerumaa
Gadaa	Sirna bulchiinsa Oromoo
Galata	Marabbaa
Galma	Iddoo namoonni itti wal gahanii waaqa kadhatan, marii adeemsisan
Guddufachaa	Aadaa sirna ilmaan ormaa akka dhala ofiitti fudhtanii guddifatan
Gumaa	Kafaltii lubbuu baye tokkoo, Baasii namni lubbuun harkatti darbeef Baasan, haaloo bafachuu
Gumaacha	Kennaa
Gudeeda	Sanyii dha ofii, ilmoo ofii dhalchan
Hangafa	Dura kan dhalate
Haraamuu	waanfafa, fira fira fuudhe, warra safuu hinqabne
Hasbarruu	Haasa'aafii barreeffama
Hayyu	Beekaa, Qareessa
Hiikoo	Badii raawwatame tokkoof ykn rakkina muddateef furmaata baebaaduu

Hirmii	Lagachuu, dhimma du'aafii ajjeechaa waliin walqabtu, fira du'eef ancufa tufuu
Hooda	Waan badduu dubbachuuf arrabatti nama ulfaatu jechuurraa of qusachuu yoo Ta'u ulfinaaf jecha maqaa biraan waamuu, Waan safuu
Hoofkaltii	Hiikkama, eebba, dhiifama
Ilma Kallachha	Ilma Guddifachaa
Irreessa	Gosa margaa ykn dame mukaa galata Waaqaaf irreeffatan, ayyaana Galateeffannaa
Jila	Jaatanii dhimma Waaqeffannaa ykn Gadaaf wal gahan
Jaano	Gosa uffataa guyyaa ayyaanaa uffatan, Kan Kallachatti uwwisanii olkaa'an
Kallacha	Meeshaa ulfoo Oromoon ittiin bulu walis bulchu
Kennaa	Waan namaaf ayyaanaaf Waaqaaf kennamu
Luba	Miseensa, nama sirna gadaa hoofkale, nama dhaqana qabate
Malkaa	Laga guddaa bal'aa yeroo ce'en itti hirrenfatan
Mallattoo (sign),	Fuulcha
Mata deebii	Waan argatan irraa galata galfachuuf waa xiqqoo kennu
Maseena	Nama ilmoo hin qabne
Mijuu	Nyaataaf dhugaatii sirna ayyaanaaf qopheessan
Odaa	Gosa mukaa sirna Gadaa jalatti raawwatan, muka eebbifamaa Waaqayyoo
Okolee	Meeshaa Aannan itti elman

Gabaajee

ALA	Akka lakkoofsa Awurooppaa
ALH	Akka lakkofsa Habashaa
WATAK	Wajjira Aadaafii turizimii Aanaa Kuyyuu
GMMMAK	Gumii mana mare maan guddoo aanaa Kuyyuu
GWA	Gumii Waaqeffattoota Addunyaa

Kontooffachiisaaa

f.	Fuula
Fkn.	Fakkeenyaaf
Kkf.	Kan kana fakkaatan
t.	toora
Ykn.	Yookaan
Sen.	Seensa
Ser.	Seera.

BAAFATA

Qabiyye	Fuula
Axereeraa	i
Galata	ii
Hiika jechootaa (definition of technical terms)	iii
Gabaajee.....	v
Baafata	vi
Tarree Fakkiiwwani.....	x
Yaadannoo.....	ix
BOQONAA TOKKO: SEENSA	1
1.1. Seenduuba Qorannichaa.....	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa	5
1.4. Kaayyoo Qorannichaa	7
1.4.1. Kaayyoo Gooroo.....	7
1.4.2. Kaayyoo Gooree	7
1.5. Faayidaa Qorannichaa	8
1.6. Daangaa Qorannichaa	8
1.7. Hanqina Qorannichaa.....	8
1.8. Haala Naannoo Qorannichaa.....	9
1.8.1. Diinagdee Uummata Aanichaa	11
1.8.2. Aadaa Fuudhafii Heerumaa Uummata Aanichaa	11
1.8.3. Afaanifii Amantii Uummata Aanichaa	13
1.9. Hidda Dhalootaaifii Qubsuma Uummata Aanichaa Oromoo.....	13

BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU	16
2.1. Maalummaa Fookiloorii	16
2.2. Goorowwan Fookiloorii	17
2.2.3. Afoola (Oral Literature).....	18
2.2.4. Wanta Aadaa (Material Culture).....	18
2.6. Sakatta’a Qorannoowwan Walfakkii	22
BOQONNAA SADI: SAXAXAA FI MALA QORANNICHAA.....	24
3.1. Saxaxa Qorannoo	24
3.2 Adeemsa Qorannoo	25
3.4. Iddattoo.....	27
3.5. Madda Ragaalee	28
3.6. Mala Qaaccessa Odeeffannoo	28
3.7. Muuxannoo Dirree	29
3.8. Naamusa Qorannoo	29
BOQONNAA AFUR: QAACCESSA RAGAALEE.....	30
4. Qorannoo Hiikuufii Qaacceessuu.....	30
4.1. Maalummaa, Safuu, Akaakuu, Fakkoommiifii Hasbarruu Kallachaa	30
4.1.1. Maalummaa Kallachaa	30
4.1.2. Akaakuu Kallachaa	34
4.1.2. Fakkoomii Kallachaa	34
4.1.3. Kallachaafii Hasbarruu	35
4.1.4. Safuu Kallachaa	35
4.2. Yoomessa Itti Fayyadama Kallachaa	37
4.2.5. Kallacha Sirna Gaa’elaatti	39
4.2.6. Kallacha Sirna Waaqeffannaatti	41

4.2.7. Kallachi Sirna Guddifachaa Keessatti	43
4.2.8. Kallacha Sirna Gumaa Baasutti	56
4.2.9. Kallacha lafa Dabdee Hawaasa Keessa Jiruu hiikuutti:	59
4.3. Eenyummaa Abbaa Kallachaa	61
4.4. Kallacha Enyutu Dhaala?	62
4.5. Ilaalcha Hawaasni Kallachaaf yeroo Ammaa Qabu.....	62
BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFII YABOO QORANNICHAA	65
5.1 Cuunfa	65
5.2. Argannoo	66
5.3. Yaboo	69
Wabii (References)	71
Dabalee A.....	74
Dabalee B.....	75
Dabale C.....	77

Tarree Fakkiiwwani

Suura lakka 1. (Www.Ethiopia.Oromia North Shoa Kuyu Woreda adm.map) Irraa kan 15-10-2010 fudhatame.	10
Suura lakka 2. Fakkii Kaarataa Aanaa Kuyyuu kan qorataan (15/10/2010) Waajira aadaaf turizimii irraa fudhate.	10
Suura lakka 3.(Www.Kallacha.com) Kan fudhatame, Abbaan Gadaa yemmuu Kallacha addaatti hidhatu.	34
Suura lakka 4.Kallacha lafa ayyaana irreensatti kan qorataan 21-1-2010 qorataan iddoo ayyaana hirreensatti argamuun kaase.	42
Suura lakka 5.Ilma guddifachaaf kennamu kan qorataan 6-8-2010 kaase.	45
Suura lakka 6.Haadha Guddifattu kan qorataan kaase 28-8-2010 akka madda ragaatti kaase.	49
Suura lakka 7.Uwwisaa gaafa guddifachaa iddoo sirni kun raawwatutti haadha duussetti uwwifame kan qorataan 28-8-2010 kaase.	50
Suura lakka 8. Abbaatti uwwifamu kan qorataan (28-8-2010) kaase	50
Suura lakka 9.Odaa Oromoo kan qorataan 21-1-2010 fudhate.....	55

Yaadannoo

Waraqaan qorannoo kun Qeerroo Oromoo mirga Saba isaaniif adda isaanii afaan qawweef kennanii darbaniif yaata'u.

BOQONAA TOKKO: SEENSA

1.1. Seenduuba Qorannichaa

Oromoon saboota Gaanfa Afrikaa jiraatan keessaa saba heddumina qabu dachee uumamaan baay'ee badhaate irra jiraatufii uumama isaa'itiin gaaddisa qabeessa, ulfaataa, ta'eedha. Sabni kun kabajaafii soda Waaqatiin waan jiraatuuf jireenya walinni keessatti wanneen raawwatamu hunda gaaddisa aadaa jalatti ilaala.

Hiika aadaa ilaalchisee hayyoonni gara garaa yaada gara garaa qabu. Dhaabbanni Barnootaa, Saayinsiifii Aadaa Adunyaa (UNESCO) Labsii/Dikilaareeshinii/ Heddumina Aadaa Idil-Addunyaa (Universal Declaration on Cultural Diversity) jedhu bara (2001) baase keessatti jecha /yaada/Aadaa jedhuuf hiikni kenname akka addunyaatti fudhatama kan argateedha. Labsii kana keessatti aadaan haala kanaa gadiitiin bal'inaan hiikkameera.

“As the set of distinctive, spiritual, material, intellectual and emotional Features of a society or social group, and as encompassing, in addition to Art and literature lifestyles, way of living together, value, systems, tradition and beliefs.” jechuun kaa'ame.

Akka yaada waraabbii kanaatti aadaan, aartifii og-barruu, akkasumas haala jiruuf jireenyaa, haala hawaasni adda addaa waliinifii uumama naannoo isaa waliin jiraatu, sirnoota, sona, barsiifataafii amantaa, duudhaa, hayyummaa, meeshaalee, kalaqa sammuufii miiraa addaa hawwasni yookaan gareen hawaasa tokkoo qabu yaada aadaa jedhu keessatti hammatamu.

Hiika bal'ina qabu kana walitti qabnee yoo ilaalle aadaan jiruuf jireenya, qaroomina, ayyada, beekkumsa, kalaqa ilaalcha Addunyaan walittin dhufeenya uumaaf uumamaa, sirna sabi tokko saba biraa waliin jiraatu, sirna ittiin walgargaaru miirawaa, ogummaa meeshaallee jireenyaaf itti fayyadamu, sirnoota dhalootaa irraa hanga du'aatti keessa darbu, nyaata, uffannaa, miidhagina, hojimaataafii ilaalcha addunyaa, sona, duudhaa, gochaaleefii barsiifata, sirna ittiin bulmaataa, sirna waldhabbii ittiin hiikuufii aartifii afoola hunda kan hammatuudha.

Dhimmoonni kun hawwasa tokko yookaan garee hawwasa tokko kan biraa irraa adda kan godhaniidha. Kanaaf aadaan mallattoo eenyummaa saba tokkooti kan jedhamuuf.

Looreet Tsagaayee (1982:23) wabeffachuun Warqinaan (2008: III) aadaa yoo ibsu, “Aadaan mallattoo eenyummaa (identity) saba tokkooti jechuudhan balballoomsa.

Yaadni armaan olii akkuma ibsu aadaan mallattoo eenyummaa burqaa qaroominaafi tokkummaa saba tokkoo kan ta’ee hawaasnifii aadaan Kan addaan hinbaane ta’uu isaati. Aadaa sochii jiruuf jireenya saba tokkoo kan ibsuufii meeshaalee sabni sun itti fayyadamu irraa eeggalee akkaataa sabni sun omishatu bilcheeffatu, nyaatu, uffatu, gammadu, gaddu, walbulchu, waaqeffatu mara ni ibsa.

Uummanni Oromoo aadaa, seenaa duudhaa, safuu, amantaafi dhugeeffannoo mataaa isaa qaba. Mallattoo eenyummaa saba Oromoo kanneen ibsaniif kanneen falaasama isaa calaqqisiisu hedduu yoo ta’an isaan keessaa ammoo meeshaan aadaa bakka guddaa qaba. Yaaduma kana ilaalchisee Dirrib (2009:16) yoo ibsu, “Uummanni Oromoo wantoota iittiin beekkamu keessa aadaafi amantaan isaa iddoo guddaa qaba.” jedha. Gosoonni aadaa saba Oromoo keessa jiranis danuu yoo ta’an isaan keessaa haalli iitti fayyadama meeshaa aadaa isa hangafa.

Maalummaafii faayidaa meeshaan aadaa qaban ibsuuf karaalee xiinsammuu keessoofii irra keessaa ilaaluu akka gaafatu barreessonni adda addaa nibsaniiru.

Material culture is an inherit part of ourselves, of our own physical existence. Consider bodily ornaments, clothing body modifications, hair styles, but also glasses Microscopies or audiphones, who have become part of us as sensory prostheses, it is not only our mind that is extended through things but our entire body. Material culture is used to think in both an explicit and in an implicit way cognitive Processes are distributed among people and things. As cultures vary so do the Particular relations between of individuals groups and objects in any particular culture. (Henare A, 2007: 281).

Akka yaada waraabbii kanaatti, meeshaaleen aadaa eenyummaa saba tokkoo ibsuuf baay’ee kan barbaachisu ta’ee qaama jireenyaa keenyaa ibsaniif haftee uummataati. Aadaa uffannaa,

faaya qaama, rifeensa dhahachuun, meeshaa araaraa, fuullewwaan eenyummaa saba tokkoo mul'isuuf yookaan dhageessisuu kan fayyadu yoo ta'u innis sammuu hawaasichaa keessatti qofa kan argamu osoo hin ta'iin wantoota qaamaan argaman wajjin walqabsiisuun ergaafii hiikaaf kan dhaabbataniidha. Akkasumas meeshaalee aadaa fayyadamuun hiika karaa xiinsammuu ofii kan sirriitti ittiin ibsamuudha. Meeshaalee aadaa yaada tokko tokko karaa kallattiin ibsuuf iddoo guddaa qaba. Meeshaaleen aadaa qaroomina amma gama saayinsiin mul'atuuf ka'umsa kan ta'eedha. Hawaasa keessatti hiikni meeshaalee aadaa adeemsa xiinsammuu kan adda baafamu wantoota isaan bakka buufatan irratti hundaa'a.

Uummanni Oromoo aadaa adda addaa dhimma adda addaaf oolu qaba. Kan akka sabaatti waliin qabuufii akka gosaatti naannawa naannawa isaatti qabu danuudha. Sababoota gara garaatiin hedduun aadaa Oromoo dagatamaa haadhufus kanneen duudhaa durii sana qabataniit tursiisaman jiru. Sabni diinagdeedhaan guddateefii qarooma akaasumas kaneen guddinarra jiraniif duubatti hafoo jedhaman marti aadaa keessa turaniifii jiraataa jiran akkasumas sadarkaa guddina isaaniitti guddifachaa'fii fooyyeffataa deemu malee kan tuffatamanii gataman hinqaban. Kana beekuuf aadaan qabeenya guddaa kan dhalootarraa dhalootaan dhaallamuufii qabeenya uummata sanaati. Qaroominniifii guddinni marti maddi aadaa sabni sun qaburraa madda. Aadaa ofii gatanii kan ormaa ergifachuun qaroomuu yookaan guddachuun hindanda'amu. Eenyummaa ofii gatanii kan ormaan liqmfamuu ta'a. Kun ammoo aadaa dhabilee ta'uun aadaa saba biraa gabroomuudha. Sabni aadaa hin qabne garbicha. Garbi aadaafii amantii ofii hin qabu. Kan ormi humnaan fudhachiise hordofa. Garuu sabni oromoo humna alagaan biyyaafii mirga isaa haadhabu malee aadaa, duudhaa, safuu, amnataa, seeraafii sirna bulchiinsaa kansaa qaba.

Aadaa Oromoo keessatti meeshaalleen kennaa Waaqaa tahan keessoofii fedhii uummataa Oromoo ibsan hedduudha. Sabni Oromoo aadaa ittiin beekkamu keessaa meeshaaleen aadaa kennaa waaqaa ta'an Kallachi durii kaasee hanga yoonaattii dhiibbaan adda addaa irratti adeemsifamus har'as borus itti fayyadamaa kan tureefi jiru; keessattuu aadaa Oromoo keessatti araaraf ;araara waaqaa, lafaa, namaa gidduutti taasifamuuf iddoo guddaa kan qabu qaba.

Kana ta'us biyya keenya keessatti dagaagee kan ture sirni bittaa Habashaa dabaree dabareedhaan sirna kanatti waljijjiiraa turan Aadaa saba tokkoo qofa olkaasudhaan; seenaa ,

aadaafi hambaa saba Oromoo mancaasuu, duula eenyummaa isaa balleessuuf dhiibbaa waggoota dheeraa osoo wal irraa hincitin isarraa gahaa tureefii rakkoolee gama siyaasaan,amantiin,dinagdeefii ammayyummaa wajjin waliin walqabateen aadaan Oromoo akka dagatamu dhabamu ta'aa turuun yaadannoo yeroo har'aati.Dagatamaa dhufuu aadaa Oromoorratti ture kana hambisuuf ammoo qabsoo uummanni Oromoo, Oromummaa isaaf taasisaa ture ammas itti jiruudha

Yaada kana Asaffaan (2007:12) yoo ibsu,

Oromuma enables Oromoos to retrieve their culture memories asses the consequences of Ethiopian colonalisim give voice to their collective grievances mobilize diverse cultural Resources interlink Oromoo personal interpersonal and collective (national) relationships and facts that can mobilize the nation for collective action empowering the people for libration.

Akka yaada waraabbii olii kanaatti uummanni Oromoo waggoota dheeradhaaf dagaagee Kan ture sirni gittaa Habashaa aadaa saba Oromoo mancaasuu duula eenyummasaa balleessuuf dhiibbaa waggaa dheeraa osoo wal irraa hincitin irra gahaa ture jala dhaabbachuun Oromoonni akka humna jiddu gala mormii ijaarratanii hanga tokko badii jalaa oolchaniidha.Hoggantoonni sirna Habashaa seera, aadaa, afaanifii amantii uummata Oromoo barbadessudhaaf jaarraa tokkoo oliifii har'as tattaaffii yoogodhaniyyuu, jabina uummata keenyatiin hanga tokko mancaina irraa hafuu danda'eera.Akka uummata Oromoo Godina Shawaa Kaabatti duulli eenyummaasaa baleessuu irratti taasifamaa ture har'as jiru hamaa ta'us jabina uummatichaan meeshaan aadaa Oromoo Kallachi har'as jira.

Yaaduma kana kan cimsu Asafaan (2009:55), Sahile Sillaaseen baroota isaa keessa kaayyoo isaa imaamata akaakileesaa Amhaa Iyyaasuu babal'suuf ol aantummaa mootota Shawaa Kaabaa galmaan gahuuf biyya Oromoorratti duulaa ture jechuun balballoomsa.Oromoo Abbichuu qabatee Maccaaf Tuulama cabsuu, Borootiin immoo Wallo qabatee Karrayyuu cabsuu ture jechuun kaa 'era.

Yaada kanarraa wanti hubatamu Mootonni biyaa akkuma har'aa Oromoo adda qooduun akka hin tokkomne gochuun aadaafii duudhaa saba Oromoo balleessaa, lafa isaarraa buqqisaa,

sanyii isaanii maqaa master Pilaanii jedhu mooggaassuun lafa Oromoo saamsisaa,kaayyoo abaabileefi akaakilee isaanii galmaan gahuuf socho'aa akka jiran uummata keenya jalaa dhokataa miti.Kana irraa ka'uudhaan meeshaaleeln ulfoo Oromoo yeroo amma keessa jiraannu kanatti maalummaa Orommo ibsu, haalli itti fayyadama isaa, qabiinsi isaa dagatamuu bira darbee akka aadaa boodatti hafaati lakka'amaa jira.

Dur Kallachi Oromoo jireenya Saba kanaan kan adda hinbaane uumaaf uumama, uummamaaf uummama walitti araarsu gumaa baasuu, guddifachaa, sirna bultii ijaaru gaa'ila, keessatti iddoo guddaa kan qabu; sababa ilaalcha amantiwwaniifii ammayyummaa biyya alaatiin bakka buusuun akkasumas dhiibbaa siyaasaan uummata kan harkaa balleessaa jiraachuu waan ijaan agarru gurraas qabnuudha.

Sababa kanaaf deebisanii ijaaruuf aadaa duudhaa, safuu, dhugeeffannoo dur ture kan Akaakileefii Abaabilee keenyaa qorachuun ifa baasuun, mul'suun barbaachisaa waan ta'eef fuulleffannaan qoratichaas meeshaa aadaa Kallacha Oromoo ilaallatu haala qabatamaa Godina Shawaa Kaabaa Aanaa kuyyuu qorateera.

1.2. Ka'umsa Qoranichaa

Dhiibbaa sirna gitta bittaa Mootonni biyaa bulchan uummanni Oromoo duudhafii meeshaa aadaa isaa akka hin kunuunsine dhaloota dhufuu akka hin dhaalchiifne walumaa galatti Aadaa isaa akka tuffatu gochuu irraa kan ka'e sabni kun gama hawaas diinagdeen, siyaasaan, hawaasummaan akka duubatti hafu taasifamaa tureera.

Amantoonni alaa dhufan koloneeffattoota waliin ta'anii ulfoo waaqeffattootaaa kan akka Qoloo, Caaccuu, Kallacha, Calleefii kankanafakkatan meeshaa seexanaati; kaafira gataa; gubaa jedhanii guuranii kaan gatanii kaan gubaniiru.Kaan ammoo offiif fudhataniiiru.Oromoonni eenyummaa Oromoo eeguu caalaa waan ormaa fudhtanii ittiin jiraachuu filataniis alagaa waliin ijaarramanii aadaafii eennyummaa balleessuu keessatti hirmaataniiru.(Diribii Damissee,2016:39).

Akka yaada armaan olii kanatti uummanni Oromoo meshaalee aadaa adda addaa dhimma adda addaaf oolu qaba.Kan akka sabaatti waliin qabuufii akka gosaatti naannawa naannawa isaatti qabu danuudha.Sababoota gara garaatiin hedduun aadaa Oromoo dagatamaa haadhufus

kanneen duudhaa durii sana qabatanii tursiisaman jiru. Sabni diinagdeedhaan guddateefii qaroomme akkasumas kanneen guddina irra jiraniif duubatti hafoo jedhaman marti aadaa keessa turaniifii jiraata jiran akkasumas sadarkaa guddina isaanitti guddifachaafii fooyyeffachaa deemmu malee kan tuffatamanii gataman hinqaban. Kana beekuuf aadaan qabeenya guddaa kan dhaloota irraa dhalootaan dhaallamuufii qabeenya uummata sanaati. Qaroominnifii guddinni marti maddi aadaa sabni sun qabu irraa madda. Aadaa ofii gatanii kan ormaa ergifachuun qaroomuu yookaan guddachuun hindanda'amu. Kun ammoo aadaa dhabilee ta'uun aadaa saba biraan gabroomudha. Sabni aadaa hinqane Garbicha. Garbi aadaafii amantii ofii hinqabu. Kan ormi humnaan fudhachiise hordofa. Garuu sabni Oromoo humna alagaan biyyaafii mirga isaa haadhabu malee aadaa duudhaa safuu amantaa sirna bulchiinsaa kansaa qaba.

Gama biroon Sababa babal'achuu magaalotaafii 'ammayyummaa' jechuutiin amantitti hirkachuun, Oromoon magaalaa, godina adda addaa jiraatu Kallachii Oromoo xiyyeeffannaa dhabuun, seerri Kallachaa cabuun, safuun kennaan Waaqaa kallachi qabuu laafurra darbee irraanfatamaa dhufeera. Kan dagatame yookaan balaalleffatamaa ture sana qorachuun mul'isuufii kaneen amma jiran ammoo kunuunfatanii dagaaagfachuun dirqama dhaloota ha'ra waan ta'eef kun ka'umsa qorannoo kanaati.

Aadaa hawaasichaafii murnichaa qorachuun ammoo eenyummaa, sona, kalaqa, ciminaa fi laafina hawaasichaafii murnichaa badii jalaa baraaruu yookaan hawaasa biroo waliin wal barsiisuu keessatti Afaani fi meeshaaleen Aadaa gahee olaanaa waan qabuuf qorannoon kun barbaachise. Haaluma kanaan, *Guddaataa* Abeetuu, Darajjee Darasaafii kaawwan qorannoo kanaan walfakkaatu adeemsisaniiru. Qorannoowwan kana irraa kan koo adda ba'insi qorattoonni kun meeshaa aadaa Oromoo akka waill galaatti yoo ilaalan garuu xiyyeeffannoon koo Kaallacha Oromoo hojiifii haalli isaa adda waan ta'eef qorannoo kana adeemsisuuf ka'umsa naaf ta'eera. Uummanni Oromoo meeshaa aadaa Kallacha kunuunsuun eegufii tiksuun dhaloota aadaa isaatiin boonu arguuf faayidaan akka hawaasatti qabu olaanaa ta'ee qoratichatti waan mul'ateef kanas akka ka'umsa qorannootti ilaala.

1.3. Gaaffilee Qorannichaa

Qoratichi gaaffilee qorannoo kanaan deebii argatan jedhu akka armaan gadiitti kaa'eera.

1. Meeshaan aadaa Oromoo Kallachi maali?
2. Kallacha Oromoo yoomifii Sirna kam keessatti itti fayyadamu?
3. Abbaan Kallachaa eenyu?
4. Kallacha Eeniyutu dhaala?
5. Meeshaaleen aadaa Oromoo Kallachi gama hasbarruutiin akkamiin ibsama?
6. Har'aa kallachii dhaloota haara'a biratti ilaalcha akkamii qaba?

1.4. Kaayyoo Qorannichaa

1.4.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoo gooroon qorannoo kanaa meeshaalee aadaa Kallacha Oromoo aanaa Kuyyuu xinxaaluudha.

1.4.2. Kaayyoo Gooree

Qorannoon kun kaayyoo walii gala irratti hundaa'ee kaayyoowwan gooree armaan gadii niqabaata.

- ✚ Maalummaa Kallachaa ibsuu.
- ✚ Yoomessa itti fayyadama Kallachaa addeessuu.
- ✚ Eenyummaa Abbaa Kallachaa addeessuu.
- ✚ Akkaataa Kallachi itti dhaallamu ibsuu.
- ✚ Akaakuwwan fookiloorii sirna Kallachaa wajjin walitti hidhata qaban xinxaaluun ibsuufiidha.
- ✚ Ilaalcha yeroo ammaa dhaloonni haarawaan Kallachaaf qabu ibsuu.

1.5. Faayidaa Qorannichaa

Faayidaan qorannoo kanaa;

- ✚ Dhaloonni kaleessaa waa'ee kallachaa dubbiin kan walitti himaa turan gara barreeffamaatti jijjiiruun dhaloota dhufutti dabarsuu faayidaa qaba.
- ✚ Namoota qorannoo waa'ee Kallachaa geggeessaniif akka ka'umsaatti gargaara jedhamee yaaddama.
- ✚ Namoota meeshaalee aadaa Kallacha Oromoo irraatti hubannoo hinqabne hubannoo itti uumuuf nifayyada.

1.6. Daangaa Qorannichaa

Qorannoon Kun osoo danda'amee Godinaaleefii Aanolee naannoo Oromiyaa hunda keessatti yoo geggeeffamee baay'ee bu'a qabeessa ta'a. Haata'umalee sababa humana namaa, yeroofii baasii guddaa gaafatuuf mata duree xinxala meeshaa aadaa Kallacha Oromoo Godina Shawaa Kaabaa Aanaa Kuyyuu qofa irratti daangeffameera.

1.7. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon tokko yeroo gaggeessamu rakkoolee hedduun nama mudachuu malu. Rakkoolee kanneen keessaa Kan qorataa mudatan: Afaan Oromoo afaan barnootaa, afaan qorannoofi qo'annoo sadarkaa garagaraa-digirii jalqabaafi digrii lammataa keessatti kennamuu kan eegale yeroo dhiyootii asiidha. Sababa kanaaf qorannoo bal'aan sadarkaa digrii tokkoffaas ta'ee lammaffaatti faayidaa meeshaa aadaa Kallacha Oromoo irratti adeemsifame kallattiin kan hin jirre ta'uun rakkoo tokko. Inni jirus yeroofi bakka barbaadametti argamuu dhabuu isaati. Kun immoo qorannoo haaraa gama afaanichaan gaggeessuuf meeshaalee deggersaa, kitaabilee sakatta'a barruuf oolan bal'inaan dhabuun qaaccessa gadi faagoo gaggeessuuf danqaa guddaadha. Haata'u malee, qoratichi qorannoowwan afaan biraan gaggeessamanii jiran sakatta'uun, adeemsa itti dalagamee ilaaluun, gara Afaan Oromootti hiikuun qorannoo kana gaggeesseera. Gama biraan qorannoo muraasa afaan Oromoon hojjetamanis sakatta'amanii jiru. Yeroo ga'aa dhabuu odeeffanno kennitoota yeroo barbaaddametti argachuu dhabuufii hanqinni baajataas rakkoolee biraa ta'uu malu. Qoratichis hanqina kana keessa darbuudhaaf yeroo hojii idilee fi idleen alaa qaburraa aarsaa gochuufi baajata qaburraa fayyadamuun qorannoo kana gaggeessera.

1.8. Haala Naannoo Qorannichaa

Akkuma daangaa qorannichaa keessatti ibsuuf yaallammetti qorannoon kun kan adeemsifame naannoo Oromiyaa Godina Shawaa Kaabaa Aanaa Kuyyuu keessattiidha.

Akka odeeffannoon Waajira Misooma Qonnaa aanaa Kuyyuu 12-4-2010 irraa argametti, Aanaan Kuyyuu aanolee kudha sadeen Godina Shawaa Kaabaa keessatti argamaan keessaa takka yemmuu taatu Finfinneerraa gara Kaabatti fageenya kilomeetira 156 akkasumas magaalaa godinaa Fiicherraa kilomeetira 46 fagaattee argamti.

Aanaan Kun balina lafa hektaara 94,575 keessaa qonnaa hektaara 54,724.9, lafa Bosonaa hektaara 2833.74, lafa Dheedichaa (Margaa) hektaara 13,530.1, lafa Hallayyaa kaneen biroo hektaara 16,225.6 qabatee argama. Akka Aanaa kanaatti omishni midhaanii Xaafii, Baaqela, Atara, Qamadii, Garbuun, Mishingaan bal'inaan Kan omishamuu yoo ta'u Kuduraaf Muduraanis ni argama. Baay'inni uummata Aanaa kanaa akkaataa raga Bara 2001 mirkanaa'ee bahetti uummanni Baadiyyaafii Magaalaa Aanicha keessa jiraatu dhiira 823,223, dhalaan 83,986, waliigalatti uummata 166309 ta'utu aanicha keessa jiraata.

Haala argama birqabaan Kaabaafi Kaaba dhiyaan Aanaa warra Jaarsoo, karaa kaaba Bahaatiin Hidhabuu Abootee, Karaa Bahaafii Kibbaa Dhiyaatiin Aanaa Dagam, Karaa Dhiyaan Aanaa Gindabarat, Karaa Kibbaan Aanaa Aada Bargaafii Meettaa Roobitiin daanggeffatee argamti. Haalli teessuma Aanichaa Baddaa, Baddadareefii Gammoojjiidha. Haaluma kanaan Aanaan Kuyyuu amala qilleensaa sadi yemmuu qabaattu; Baddaan% 33.8, Gammoojjiin %15.5 Badda dareen %50.7 dha.

(Madda: Ejensii Galmeessa Ragaa Bu'uraa Aana Kuyyuu).

Suura lakka 1. (Www.Ethiopia.Oromia North Shoa Kuyu Woreda adm.map) Irraa kan 15-10-2010 fudhatame.

Suura lakka 2. Fakkii Kaarataa Aanaa Kuyyuu kan qorataan (15/10/2010) Waajjira aadaaf turizimii irraa fudhate.

1.8.1. Diinagdee Uummata Aanichaa

Aanaan Kuyyuu Gandoota Baadiyyaa diigdamii sadii fi Bulchiinsa Magaalaa lama kan qabdu yemmuu taatu irra caalaan uummata Aanichaa Qonnaan Bulaa (98^{0/0}) hojjetaa Mootummaafii kanneen biroo (2^{0/0}) irratti kan hundaa'eedha. (Madda: Ejensii Galmeessa raga bu'uraa Aanaa Kuyyuu).

1.8.2. Aadaa Fuudhafii Heerumaa Uummata Aanichaa

Kaayyoo guddaan fuudhaaf heerumaa bultii ijaaruudha. Fuudhaafi heerumaan walqabatee hawaasni sirna gara garaati hordofa. Iddoon itti baayyinaan walfakkaatanis ni mul'ata. Oromoon aadaa ofii kan durdurii jalqabee itti fayyadamu qaba. Keessahuu guyyaan cidhaa seenaa misirootaa keessatti seenaa guddaa waan qabuuf oo'inaan kabajama. Aadaa Oromoo keessatti naannoofi amantaa irratti hundaa'ee garaagarummaan mul'atu nijira.

Akka ragaan Waajira aadaafii Turizimii aanaa kuyyuu irraa argame ibsutti, Aadaa fuudhafii heerumaa kan uummata Aanaa Kuyyuu keessatti argaman beekkamoofii raawwatamaa jiran shantu jiru. Isaaniis: Kaadhimachuu, Buttii, Cabsii, Waliin deemmachuufii Dhaala yoo ta'an akkkataan raawwii isaanii kan armaan gadiiti.

Kaadhimachuu: Akka Aanaa Kuyyuutti Kaadhimachuun gosoota fuudhaf heerumaa keessaa isa beekkamaadha. Gosti fuudhaaf heerumaa kun hunda caalaa kabaja guddaa kan qabuufii hanga yoonatti geggeffamaa kan jirudha. Kaadhimachuun fuudhuun gosoota fuudhaaf heerumaa Aanaa kanatti argaman keessaa kan kan fedhii Abbootii ijoollee wal fuudhaniifii maatii isaanii irratti hundaa'eefii bifa seera qabeessa ta'een geggeeffamaa jiruudha. Adeemsi isaa ilaallachuun jalqaba. Dura warra gurbaatu intala ulaagaa isaan barbaadan guuttu filata. Warri mucaa isaanitiif haadha manaa barbaadan micayyoon amalaafi warra gaarii qabaachuu ishee, hanga dhaloota torbaatti firoomni dhiigaa jidduu isaanii akka hinjirre dursaniiti qoratu. Sana booda Nama warra micayyootti dhiyaatutti dhaamsa ergu. Yoo micoo isaanii Nama gaafate saniif kennuu barbaadan, beellama qabatan ergamaatti himu.

Akkaataan fuudhaaf heeruma kanaa kan Abbootiin Ijoollee lamaanii sababa adda addaatiin walitti dhufanii wal jaalatanii Micayyoo kee Mucaakoo kootiif ; nuti waliif firummaa cimsanna, warra lafeen adii wal fakkaanna waan ta'eef jechuun walii galuun ijoolleen

lammeen osoo wal hin beekiin fedha abbootiifii haadholii kan bu'ureeffate booddee jaarsa ergachuun kan raawwatamu karaa bultiin ittiin ijaarramuudha.

Buttii: Buttiin gosa fuudhaf heerumaa Aanaa kuyyuu keessa isa tokko. Gosti fuudhaf heeruma kanaa kan gurbaan intala jaalatee osoo isheen qubaa hin qabaatiin hiriyoota isaa waliinhaala mijeessee yeroo isheen qoraan guurtuu, bishaan waraabdu, gabaa deemtu dirqiin butee gala.

“Abduction is a process that a boy is acquiring a girl through the use of force by arranging some conditions and accompanied by his friends with out her own consent and the consent of her parents.” (Birhanu, 1998:20) jechuun haala buttiin itti geggeeffamu ibsa.

Gurbaan dhiiraa yoo human cidhaa ittiin qopheessu kan dhabe yoo ta'e kaan immoo seeran kaadhimatee fuudhuuf jaarsolii ergee yeroo gaafatutti mucaan micayyoo jaalate tuffii gara garaatiin kan didame yoo ta'e xiiqii qabaachuun haala mijeeffatee namoota isa gargaaran qopheeffatee intala buta.

Cabsii: Cabsiin gosa fuudhafii heerumaa Aanaa kuyyuu keessaa isa tokkoodha. Gosti fuudhaf heerumaa Kun gurbaan sababa adda addaatiin osoo warri intalaa quba hinqabaatiin Kaallachaan galgala gala Lonii maanguddoo qabatee gara warra intalaatti imaluum akka Aadaa uummatichaatti Kan geggeeffamuudha.

Dhaalmaa: Dhaalmaan gosa bultii ijaarramuun keessaa akka Aanaa Kuyyuutti beekkamaadha. Gosti fuudhaf heerumaa Kun dubartiin abbaan manaa irraa du'e karaa Aadaan waldhaalu. Dubartiin abbaan manaa irraa du'e Kan dhaallamtu durbii abbaa manaa Kan karaa abbaan ta'uu danda'a.

Waliin deemmachuu: Bifti fuudhaaf heerumaa inni shanaffaan waliin deemudha. Kunis eeyyamaafii fedhii jara lameenii irraatti hundaa'a. Haalli guguddaan waliin deemuu murteessan lama. Inni duraa osoo jaalalti gurbaafii intalaa jiruu warri intalaa yoo eeyyamuu baatan yookiin eeyyama duraanii diiguuf yoo yaalan, jarri lameen waliin badan. Inni lammaffaan fedhii intalaa malee fakkeenyaaf bu'aa argachuuf yoo Nama niitii biraa qabuuf kaadhimamtee intalli gurbaa jaalattu wajjin deemuuf murteessiti.

Erga waliin deemmatanii booda, maanguddoon gara warra gurbaa gara warra intalaa dhaqanii miilarratti kufanii araara gaafatu. Warri gurbaa ni adabama. Kana deebisuuf yoo gurbaan

dadhabe aantefii hiriyyoonni isaa loonif qarshii waltti buusuun gumaata kennuuf.Dhumarratti intalli warra ishii yookaan bakkuma itti bade irraa sirnaan kennamti.

1.8.3. Afaanifii Amantii Uummata Aanichaa

Akka ragaan Waajira aadaaf Turizimii irraa argame ibsutti,Aanaan Kuyyuu uummattoota jiran keessaa 99% Saba Oromoo yoo ta'an Afaan dhalootaas ta'ee Afaan hojii, Afaan barnootaa Afaan Oromooti.Jiraattonni kun Afaan Amaaraa akka afaan lammaffaatti itti fayyadamu.

Aanaa kan keessatti Amantiiwwan sadi gurguddoon ni adeemsifamu.Isaanis: Amantii Kiristaanaa, Waqeffannaa fi Amantii Islaamati.

(Madda: Ajeensii Galmeessa Ragaa Bu'uraa Aanaa Kuyyuu).

Amantiin Waqeffannaa amantii ganamaa aanaa kanaa yoo ta'u amantiin ortidoksii sababa dhiibbaa mootummoota darbaniitiin humnaaan kan itti fe'ameedha.

1.9. Hidda Dhalootaafii Qubsuma Uummata Aanichaa Oromoo

Akka ragaan 'Hidda Dhaloota Kuusah' Kitaaba seenaa Uummata Oromaa Hanga jaarraa 16^{ffaa} (2007:114) ibsutti, Horoon ilma Kuushi.Oromoon ilma Horooti.Oromoo ijoollee lama qaba.Isaanis: Booranaaf Baarentuudha.Boorannis Boorana Kaabaafi Boorana Kibbaatti qoodame.Haaluma kanaan Booranni Kaabaas Tuulamaaf Macca hore.Tuulamni ijoollee sadi qaba.Isaanis: Daaccii, Bachoofii Jiilleedha.

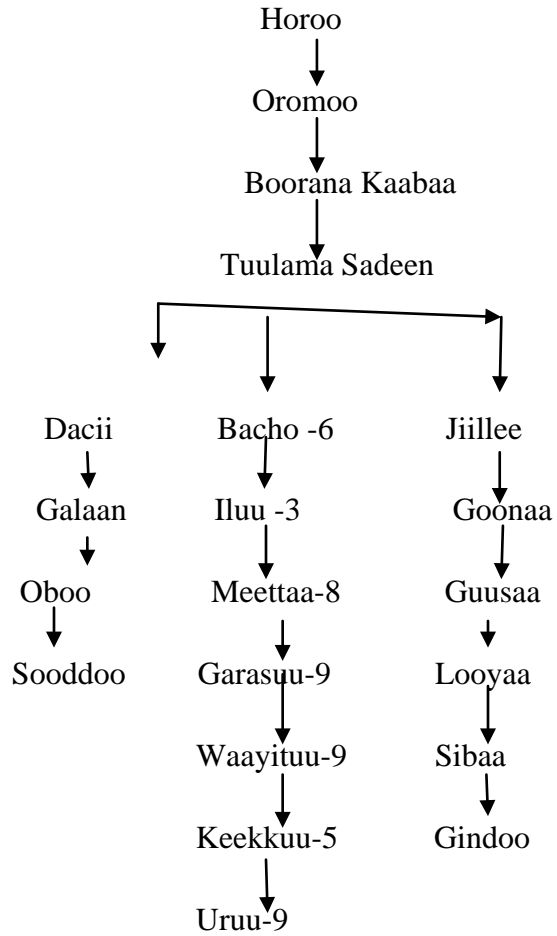
Daacciin ijoollee sadi qaba.Isaanis: Galaan, Oboofii Sooddoodha.Galaan Daaaccii ijoollee ja'a qaba.Isaanis: Jidda, Aabbu, Jaarso, Ada'a, Gudaaluufii Liibani.Ada'an ijoollee sadi qaba.Isaanis: Iluu, Handaafii Dakkuudha.Oboo ijoollee Shan qaba.Isaanis: Gumbichu, Bonayyaa, Sayyoo, Akaakofii Manabichuudha.Sooddoo ijoollee sadii qaba. Sadeen Sooddoo: Oodituu, Tumeefii Liibani.Bachoo ijoollee ja'a qaba.Isaanis: Iluu, Meettaa, Garasuu, Waayituu, Keekkufii Uruu jedhamu.Jiilee ijoollee Ja'a qaba. Isaanis: Goonaa, Guusaa, Looyaa, Waree, Sibaafii Gindoodha.

Qomoon Oromoo Aanaa Kuyyuu jiraachaa jiran Oromoo Tuulamaa keessaa Oromoo Tuulama Bachooti.Gosa Oromoo Bachoo Aanaa Kuyyuutti argaman keessaa Uruu isa guddaafi hangafa biyyaati.Uruu ijoollee sagal hore.Isaanis: Baantuu, Ariiroo, Waajju, Abbaadhoo, Nya'a,

Darroo, Amuumaa, Dhaayee fi Kuyyuudha. Uruun Diiramuufi Hidhaburraa ijoollee kana argate. Diiramu ijoollee afur yooqabaattu isaanis Amuumaa, Darroo, Dhaayee fi Kuyyuudha. Isaan kanatu afran Diiramuuti.

Hidhabu ijoollee Shan yoo qabaattu isaanis: Baantuu, Ariiroo, Waajju, Abbaadhoofi, Nya'a. Isaan kun shanan Hidhabuu jedhamu. Afran Diiramuufi shanan Hidhabuu saglan Uruuti. Ijoolleen Uruu Aadaaf safuu duudhaa durii eeggatanii warra jiraachaa jiran meehaa Aadaa isaani Kallacha wallin walitti hidhata cimaa qabanii dha.

Caasaa Hidda Dhalootaa Oromoo Tuulama Bachoo Aanaa Kuyyuu

Madda raga “Hidda Dhaalootaa Kuush Ammaa, ‘Kitaaba Seenaa Uummata Oromoo hanga Jaarraa 16^{ffaa},” (2007:114,146,149).

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU

2.1. Maalummaa Fookiloorii

Hiika fookiloorii ilaalchisee kan hayyoota mara amansiisufii tokko taasisu hinargamne. Kana irraa ka'uun qorattoonni fookiloorii hiika fookiloorii kennuu irra wantoota fookiloriin of keessatti qabatu tarreessuu irraatti xiyyeeffatu.

Dundes (1965), Dorson (1972).

“Folklore emerged as a new field of learning in the 19thc when antiquaries in England and physiologists in Germany began to look closely at the work of lower classes ... The word ‘Folklore’ then came to be adopted in place of the former phrase popular antiquary.” jedha.

Akka yaadaa olii kanaatti beekumsa hawaasaa soquun akka dame barnootaatti jaarraa 19^{ffaa} keessa biyyoota Ingiliziifi Jarman keessatti qoratamaa akka ture tuqu. Innis kan kutaa hawaasa hin qarroominiiti jechaa turan. Maqaan jecha fookiloorii jedhus dura wantoota aadaa dinqisiifamoo ta'aniin yookiin ijaarsota bebbeekkamoo durii jedhamuun beekkamaa ture. Kanarraa kan hubatamu; Jaarraa 19^{ffaan} dagaagina saayisiifii teeknoolojiin haayadatamu malee sagantaan koloneeffachuu biyyoota Awurooppaa duraan jalqabame daraan itti fufaa deemuun siyaasa, diinagdee, aadaafii amantii isaanii babal'ifachuun kan warra kaanii dhaalaafii mancaasaa dhufan.

Aadaan isaan diriirsan cimaa, tarkaanfataa, miija'aafii dagaagaa ta'ee yeroo imaalamu kan isaanirraa adda ta'e ammoo badaa, cubbuu, miidhaa, yakkamaafii boodatti hafaa godhamee fudhatamuu eegale. Amantiin Kiristaanummaas haala kana wajjin babal'ataa adeeme. Yaadaafii haala koloneeffachuuf guddaa gargaare. Ummata koloneeffatamu waraanafii humnaan amansiisuu caalatti tooftaafii sodaan amansiisuu akka bu'aa qabu koloneeffattoonni faaraan hubatan. Aadaafii amantiin hawaasaalee koloneeffatamanii manca'aafii badaa deemee kan kolonooffattootaan bakka bu'e. Miseensonni hawaasaalee kanneenii kan ofii balfanii kan ormaa fudhatu. Waaqni isaan duraan waaqeffataa turan kan seexanaa fi cubbuuf isaan saaxilu ta'uu isaa ibsu. Miseensonni biraa hafanillee akka dafanii

dhufan gorsu; akeekkachiisu. Isa kanatu Fookilooriin dirree qo'annoo akka ta'uuf kan karee saaqe ta'uu hubanna.

Fookiloorii jechuun hawaasni tokko aadaa, muxannoo, falaasama, artii, amantaa, afaan, uffannaa, nyaatafi meeshaalee aadaa isaa dhalootaa gara dhalootaatti kan ittiin eegee dabarsuudha. Haalli inni ittiin dabarsus raawwiidhaan yookiin himamsaan ta'uu danda'a. Himinsaan kan dabru Ogafaan (Oral Literature) jalatti ramadamuu danda'a. Kan hafan kan akka meeshaalee aadaa, nyaata aadaa, uffannaa aadaafi gochaaleen adda addaa qabataman kan hojiidhaan yookiin tajaajila isaaniitiin kan kununfamanii turaniidha.

Fookilooriin hambaa hawaasaati. Kanamalees kalaqa samuu kanta'eefi seenaa, enyummaa, aadaa, afaanfi jiruufi jireenya hawaasa tokkoo kan calaqqisiisudha. Hambaan kun garuu dhalootaa gara dhalootaatti afaaniin ibsamaa yookiin gochaan raawwatamaa kan daddarbu yemmuu ta'u kan dagatamu, akka haaraa kan uumamau, kanjijjiiramu ta'uu danda'a.

Afoolli Oromoo qabeenyummaan isaa kan hawaasaa yemmuu ta'u, kalaqummaafi ogummaa waan qabuuf damee artii jalatti ramadamee xinxalama. Haata'u malee, waa'een ogbarruu yommuu ka'u waa'een ogafaanii waliin ka'uu danda'a. Kunis inni jalqabaa kan barreeffamaan argamu yemmuu ta'u inni lammaffan garuu himiinsaan (Afaanii) dhalootaa gara dhalootaatti darba.

2.2. Goorowwan Fookiloorii

Qorannoo kiyya waliin gosoonni Fookiloorii kunneen kan waliin deeman ta'anis irra caalaa Meeshaalee aadaa Kallacha Oromootiin kan walqabatuudha.

Fookiloorii gooroowwan afuritti akka qoodamu, Richard M. Dorson, (1972:2) qorannoo isaatiin mirkaneesse. Isaaniis: Waanta aadaa (Material Culture), Duudhaa hawaasaa (Social folk custom), Artii sochii qaamaa hawaasaa (performing folk art) fi Ogafaan (Oral literature) kan jedhamaniidha.

2.2.1. Duudhaa Hawaasaa (Social Folk custom)

Gooroo Afoola Oromoo keessaa duudhaa hawaasa Oromoo (Social folk Custom) ilaalchisee waan heedduu arganna. Fakkeenyaaf Oromoon amantiin gaggeessu maal akka fakkaatu, duudhaafi safuu hawaasni kabajuufi dhalootaa gara dhalootaatti akka dabru barbaadu,

barmoota hawaasaa iddoo adda addaatti beekkaman, kabaja ayyaana adda addaa kan akka irreechaa, masqalaa, ateetee, hammachiisa, gaafata, gumaa, k.k.f gooroo kana jalatti qo'atamuu danda'u

2.2.2. Artii Sochii Qaamaa (Performing Folkart)

Hawaasni Oromoo yemmuu geeraru, yemmuu sirba aadaa sirbu, yemmuu waaqeffatu, raawwiilee kanneenifi kanbiroo irratti sochii adda addaatiin artii agarsiisu qaba. Fakkeenyaaf kan sirba aadaa Oromoo iddoo adda addaatti beekkaman yoo ilaalle kan akka Geelloo, Shubbisa, Ragada, Shaggooyyee, kanaafi kan kana fakkaatan artii sochii qaamaa jalatti qo'atamuu danda'u.

2.2.3. Afoola (Oral Literature)

Jechi 'Afoola' jedhu kun ogbarruu Oromoo keessatti isa warrii dhihaa (Western)' 'Oral literature' jedhan kan bakka bu'u akka ta'ee ogeessonna Afaanii kan akka Asafaafii kaawwan (Anaan'yaa 2006, Eela, 2009) ni ibsu.

Sababni isaas jechi Afoola jedhu kun wantoota sammuu keessatti kalaqamanii afaaniin himaman kanneen akka Beekaan Gulummaa kitaaba "Dilibii" jedhamu 'seensa afoolaa' jedhee, Fookloorii yoo ibsu 'afoola' immoo ogafaan jechuun moggaaseera. Haata'u malee afoolli Fookloorii wanta bakka bu'u hin fakkaatu. Sababni isaas afoolli mataa isaan iyyuu gosa fooklorii yookaan wantoota Fookloorii of keessatti hammatu keessaa tokko waan ta'eefiidha. Afoolli wantoota sammuu keessatti kalaqamanii afaaniin himaman dhaloota dhaloottatti daddarban kanneen akka Eebba, mammaaksaa, Sheekkoo, hiibboo, jechama, ciigoo, afwalaloo, dubbii qolaa, tapha ijoolleefii kkf. of keessatti haammata.

2.2.4. Wanta Aadaa (Material Culture)

Namoonni fedhii meeshaafi xinsammuu guuttachuufi dandeettii ogummaa agarsiisuuf jecha kan hojjetan wantoota ijaan mul'atanifi harkaan qabamuu danda'aniidha. Wanti aadaa kan gurraan dhaga'amu yookiin kan afaaniin dubbatamurra kan ijaan ilaalamuudha. Wanti aadaa kunis aadaa, amantaafi falasama hawaasa tokkoo Kan calaqqisuudha; namoota ilaalchafi barsiifata tokko qabaniin dhaloota tokko irraa Kan itti aanutti bifa ilaalamufi harkaan qabamuutiin qabeenya aadaa darbuu danda'u. Ijaarsa manaa, dallaa, kuusaa midhaanii, hojii

harkaa, mimmiidhagsa meeshaafi manaa, tuulaa nyaata horii, kkf gooroo kana jalatti ramadamu. Meeshaaleen aadaa Oromoo karaa madda isaanitiin yookaan wantoota irraa uummaman irratti hundaa'udhaan bakkeewwan adda addaatti qoqqooduun danda'ama.

Meeshaalee Uumamaa: Meeshaaleen kunneen wantoota uummamaan Waaqni namaaf kenne garuu hawaasichi akka meeshaa isaatti ofitti fudhatee addunyaa isaa keessaa isaa wantoota saniin waliin bifaan halluun bocaan jabinaafii laafinaan kkf walbira qabuun keessa isaanii ibsachuuf itti fayyadamuudha. Aadaa Oromoo keessatti meeshaaleen kennaa waaqaa ta'an keessoofii fedhii uummata Oromoo ibsan hedduudha.

Meeshaalee namtolchee: Meeshaaleen kana jalatti ramadaman maddi /uummamni/ isaanii uummama ta'an garuu hawaasni tokko akka isaaf tolutti bocee shaqachee yookaan meeshaa biraa irraa bocee yookaan irraa uumee jiruuf jireenyaa isaa ittiin geggeessa. (Filee, 2016:193).

Yaada kana irraa meeshaan kan uummamaan tolfameefii harka namaan tolfame jechuun haala lamaan ilaallama.

Akka yaada kanaatti meeshaaleen aadaa kan fookilooriin of keessatti qabatu uunkaa adda addaan kan argamuudha. Meeshaaleen yeroo dheeraa tureef jiraatu kanneen akka Kallachaa, meeshallee bobbocaa, meshaalee nyaata aadaa itti dhiyaatu halluu adda addaatiin kan mul'atuudha.

Hawaasni Oromoo wanta aadaa jalatti ramadamuun wantoota qo'ataman heedduu qaba. Isaaniis: kana akka meeshalee aadaa Kallachaaf kan biroo hawasa Oromoo godinaalee adda addaa keessa jiraatu biratti beekkaman heeddutu jiru.

Haaluma kanaan qorannoon kunis gosa meeshaa aadaa keessaa tokko kan ta'e Kallacha irratti xiyyeeffachuun geggeeffameera.

2.3. Faayidaa Meeshaalee Aadaa

Meeshaaleen aadaa Oromoo maddi isaanii yookaan kan irraa uumaman yookaan kan irraa bocaman wantoota adda addaa haa ta'an malee jiruuf jireenya Oromoo keessatti faayidaaleefii hiikawwan adda addaa qabu. Wantoota adda addaas bakka bu'uudhaan seenaa, siyaasafi falaasama hawaasichaa ibsuu keessatti gahee olanaa qaba. Meeshaaleen aadaa akkaataa

hawaasni tokko naannoo isaa keessatti itti jiraatu, akkaataa hawaasa biroo waliin jiraatu, akkaataa hawaasummaafii waliin jireenya isaa ittiin ibsatu kan calaqqisiisuudha.

2.4. Safuu Kallachaa

Safuun seera.SeeraWaaqaaf lafaati.Safuu eeguun seera.Kallachi safuu qaba; ni safeeffatama.Seeras qaba; ni eeggamaa.

Akka Dirrib(2016:110) irratti ibsetti, Kallichi ulfaa guddaa Waaqewfataan Waaqatti aansee kabaja kennuf yoo ta'u; sodaattamaafii safeeffatamaadha.Kallacha addaan itti hindeeman.Osoo farad yaabbatanii deemanii yoo Kallachi namatti dhufe irraa bu'anii Kallacha na oofkalchi jedhanii kadhatanii bira darbu.Kanarraa wanti hubatamu uummanni Oromoo olaantummaa amntii isaaniif qabaniifi safuu Kallachi hawaasa biratti qabu agarsiisa.

Mulugeetaa (2014:57) waa'ee seerafii safuu yemmuu ibsan,“*The Oromoo sera maily divided into two main catagories. There are said to be, seera Waaqaa (Laws of God) and seera namaa (Laws of human Bings).In this case seera Waaqa can be related with term 'safu' in Oromoo culture and social context, the concept of safu is defined as multitude ways.*” jechuun kaa'aniiru.

Akka waraabbii kanaatti Uummata Oromoo biratti Seerri gosa lamatu jira.Isaanis: Seera Waaqaafii Seera namaa jedhamuun beekkamu.Yaadarimee kana irraa wanti hubatamu Seerri namaa Seera namaan tumaman yoo ta'u Safuun Seera Waaqaa irraa madda.

Akka Yaadota armaan olii irraa akka hubannutti safuun seera waaqati.Seerri kun seeraa oliifii uummamni lafa kana irra jiraatu seera kabajuudha.Keessattuu ilmi namaa lafa kana irratti yoo jiraatu seera Waaqaa (safuu) eegee jiraachuu qaba.

Oromoon Gadaan bula.Gadaan Waaqan qajeela.Oromoon sirna Gadaatiin yeroo bulaa turetti seerri Gadaa hundi isaanii seera waaqaa irraa kan maddaniidha.Seerrii Gadaa yoo tumamu gumiin seera tumuun yoo lallabu kan ittiin eeggalu Waaqni ulfaadha, Lafti ulfaadha, Kallachi ulfaadha jechuudhaani. Kun ammoo kan agarsiisu kabajaafii ulfina yookaan safuu Waaqaaf Lafaaf, Kallachaaf Oromoon qabu agarsiisa.Kallacha addaanitti hindeeman, hinqaxaamuran, osoo Fardas ta'ee Gaangee yaabbatanii deemanii Kallachi namatti dhufe irraa bu'anii jilbiiffataniicoqorsaafii biyyeeharkatti qabateettin gara kallachaatti akkas jechaa irreenfata;

“Kallacha na offkalchi, nan midhiin” jechuun kadhatanii bira darbu. Kallachi ulfaawwan uummata Oromoo biratti iddoo olaanaa yookaan kabaja olaanaa qabu keessaa tokko waan ta'eef iddoo kabajaa yookaan qulqulluu kaawwama.

Akka waliigalaatti safuu kallachaa eeguun safuu Waaqafii lafaa eegu dha. Safuu cabsuun ammo hawaasa irraa amantaa dhabuudha. Safuun seera Waaqatti buluu, ulfina waliif kennuu, nagaa biyyaa eegu, walgargaaruu, walkabajuu, walsafeeffachuu, jaalalaan akka waliin jiraatan, eegumsa keennaa Waaqaa Kallachaaf taasisuu keessatti iddoo olaana qaba.

2.5. Yaaxina Fookloorii (Theories of Folklore)

Bu`aa kallattii beekumsa tokko argamsiisuuf qabuufi daandii inni beektota hayyootatti agarsiisuuf qaburratti hundaa`uun hayyuun Dorson, R. (1972) jedhamu yaaxina Fookloorii jiran haala yeroo ammaa keessa fudhatama qabaniin bakka garaa garaatti qooda. Isaanis: Yaaxina yaadaa (ideological theory), Yaaxina haalaa (contextual theory), Yaaxin seen –naannoo (historical-geographical theory), Yaaxina Irra deebi`anii ijaaruu (historical-reconstructional theory), Yaaxina walakkeessaa (hemispheric theory), yaaxina Aadaa bal`aa mass-cultural theory), Yaaxina faayidaa (functional theory), Yaaxina xinsammuu (psychoanalytical theory), Daayessa Aadaa Hawaasaa (folk-cultural theory), Yaaxina aadaa bu`ureeffate (cross-cultural theory), Yaaxina caasaa (structural theory) fi Yaaxina Foormulaa afaanii (oral-formulaic theory) kanneen jedhamanidha.

Yaaxinootni armaan olitti erraman kan qorannoo kana waliin adeeman yoo ta'an irra caalaa qorattichi Yaaxina 'aadaa hawaasaa jedhamu' bu`ura taasifachuun qorannoo adeemsiseera. Dayeessi Kan madde qu`attoota duudhaa Kan ta'a kanneen akka 'Iorwerth Peate' 'Don Yoder' fa`iini. Kaayyoon afoolee kanaas, afooleewwan kaan keessatti hubannoon duudhaafi aadaa hawaasaa akka cimu taasisuudha. Bu`aan hawaasaa (waantota hawaasaan uumaman) xiyyeeffannoo argachuu qabaan yaada isaaniit. Akka yaada dayeessa kanaatti qu`annoon hammayyaa ta'e daayessa qofaa kan giduu galeessa godhate miti. Odeeffannoo dirree kanneen waan seenaa durii, waan durii irra deebi`anii fayyadauu, xiinsammuu hawaasaa akkasumas gama faayidaa isaatiin waa`ee afoola sanaa kan agarsiisuudha. Kanaafuu, qu`annoon afoolaa waan aadaa, duudhaa, faaya aadaa, akkasumas, qabeenya uummataafi naannoo xiyyeeffannoo keessa galchuu qaba yaada jedhu nutti agarsiisa.

Akka Filee (2016:) jedhutti, Yaadiddamni kun, akkaataa yookaan haxaalee ammayyumaan meeshaalee aadaa hawaasa tokko itti ibsamu itti fayyadamuufii qoratamu, akkaataa hawaasni tokko buukumtaa isaa itti gargaaramee omishaa isaa omishee ittiin jiraatu, hojiirra oolmaa meeshaalee aadaa irratti irraatti wantoota dhiibbaa keessaafii alaa geessisan kanneen guddina hawaasa tokkoo irratti rakkoo fidan, akkaataa aadaan hawaasa tokkoo aadaa hawaasa biroo irratti dhiibbaa fiduu danda'an qorachuuf gargaara.

Yaaxinootni armaan olitti erraman kan qorannoo kana waliin adeeman yoo ta'an irra caalaa qorattichi Yaaxina 'aadaa hawaasaajedhamu' bu'ura taasifachuun qorannoo adeemsiseera.

2.6. Sakatta'a Qorannoowwan Walfakkii

Sakkattaa'a qorannoo Walfakkaatu jechuun qorannoowwan adda addaa kana dura adeemsifaman kan kallattiinis ta'ee alkallattiin qorannoo kan wajjin hariiroo qaban bakka itti sakkattaa'aniidha. Haaluma Kanaan. Angaammaatti qorannon kallattidhaan qorannoo Kanaan walfakkaatu Kan hin geggeeffamne ta'uusaa mirkanaa'eera. Haata'u malee, qorannoowwan muraasni yaada dhimma qoratamu Kan hanga tokko deeggaran waan jiraniif, kanneen walitti dhufeenyafi garaagarummaa isaan qorannoo kan waliin qaban anga tokko ilaaluun amanamummaafi bilchina yaadaa ni ibsa. Jenanus (2010) mata duree "Qabiyye meeshaalee ulfoo amantii Oromoo" Aanaa tokkee kuttaayee irratti xiyyeeffateedha. Qorannoon kun ulaagaa digirii jalqabaa guutachuuf kan gaggeeffame yoo ta'u, keessattu boqonnaa jalqabaa keessatti Oromoon amantaa isaa keessatti falaasama isaa wantoota isaan calaqqisiisan keessaa meeshaalee ulfoof bakka guddaa qabaachuu isaafi kan Waaqa kadhachuuf oolu ta'uu isaa ibsa. Kanumatti dabaluunis mata duree xiqqaa meeshaalee amantii Oromoo jedhu jalatti Kallachaa, Bokkuu, Caaccuu, Callee fi Siiqee meeshaalee miidhaginaatiif tajaajiluun alatti meeshaa hoodaa ta'uu isaa ibseera. Kanaaf, qabxiileen kanneen qorannoo kana waliin akka walitti dhufeenya qabaatu taasiseera. Haata'u malee, kaayyoofii mata dureen qorannoo kanaa qaaccessa sirna Kallacha Oromoo jedhurrarti adda addummaa qaba.

Kana malees Bartels (1983:141) qorannoo mataduree "Oromoo Religion, Myths and rites the western Oromo of Ethiopian" jedhu keessatti ilaalcha uummatni Oromoo meeshaalee amantiif qabu bal'inaan kaa'a. Kanumatti dabaluun meeshaalee amanti Oromoo keessaa Kallachi hawaasa Oromoo birratti baay'ee sodaatamaa ta'uu isaa lafa kaa'a. kanaaf, qabxiwwan

kanneen qorannoo kana waliin akka walitti dhufeenya qabaatu isa taasisa. Garuu, Gama kaayyooniifii matadureen garaagarummaa ni qabaata.

Akkasumas Mulugeetaa (1997) “Sirna Gumaa ijaa waldhabbi hiikuutiin” hawaasa Oromoo Aanaa Ada’aa Liiban keessatti adeemsifamurratti xiyyeeffate yoo addeessu, Qorannoon kun Digirii 2^{ffaa} guuttachuuf kan gaggeeffameedha. Qorannoon Mulugeetaa qabxiileen tokko tokko yaada qorannoo Kanaan wal fakkaatan ibsaniiru. Isaan keessaa mataduree xiqqaa “Meeshaalee sagdaa irratti dhiyaatan” jedhu irratti maalummaafi faayidaa Kallachaa, Bokkuufi Caaccuu ni ibsa. Ilaalchafi fakkoommiin hawaasichi meeshaalee kanaaf kennullee bal’inaan heeramaniiru. Irra caalatti haala meeshaalee kana wajjin wal qabatee falaasama hawaasichaafi kabaja isaaniif godhamuuf ibsa ga’aa kennuun isaanii qorannoo kana waliin akka walitti dhufeenya qabaatu taasiseera. Garuu mata durreefi kaayyoo qorannichaatiin garaagarummaa ni qabu.

Walumaa galatti, qorannoowwan armaan olitti ibsaman kun kallattiin osoo hin taane yaadonni muraasni achi jalatti ka’an mata duree qorannoo kootiin wal fakkaatu. Kanaaf gosoota meeshaalee aadaa wal fakkeenyummaa kan qabaatan yoo ta’u gama matadureenifii kaayyoo kootiin garaagarummaa qabu.

BOQONNAA SADI: SAXAXAA FI MALA QORANNICHAA

3.1. Saxaxa Qorannoo

Saxaxni qorannoo tokko kallattii qorannichaa kan namatti agarsiisuudha. Akka Fileen (2016:55) ‘Victor’ wabeeffachuun ibsutti, saxaxni qorannoo tokko qorataan maal, akkamitti, isa kam, eessatti akka qoratuufi yoom akka qoratu kan murteessu; akkasumas, gaaffiiwwan qoratchi deebisuuf, deemu, kaayyoo isaafi akaakuwwan odeeffannoo argamu beekuuf kallatti kan namatti agarsiisuu dha jedha.

Haaluma kanaan Qorannoon kun mala qorannoo akkamtaatti (qulqulleeffataa) fayyadamuun kan gaggeeffame yoo ta’u, sababni malli kun itti filatameefis meeshaalee funaansa ragaa qorannichaaf barbaachisan argachuuf mijataa waan ta’eef. Kanaafuu, mala akkamtaa (qulqulleeffataa) /qualitative research/ bu’uureffata jechuudha. Sababnisaa, qorannoo kana keessatti odeeffannoon guurame lakkoofsaan osoo hintaane ibsuutiin hiika kan argate waan ta’eefidha. Akka Addunyaan (2011:63) ‘Cohen’iifi kaawwan wabeeffachuun ibsutti, qorannoon tokko haala ibsurratti yoo xiyyeeffate, saxaxni isaa ibsa, ta’a. Kan ibsamus odeeffannoo akkamtaarratti yoo hundaa’e, saxaxni isa ibsa akkamtaa, odeeffannoo lakkoofsaan ibsaman yoo bu’uura taasifate garuu, ibsa ammamtaa ta’a jedha. Kanaaf, saxaxni qorannichaa waliigala qorannicha kan to’atuudha

Qorannoon kun ‘Qorannoo Aadaa Hawaasaa’ jalatti ramadama. Qorannoon gosa akkanaa kun waan jiruufi jireenya dhala namaa keessatti mul’atan: duudhaa, dandeettii, dadhabina, cimina, fedhii, jaalala, jibba, gadda, gammachuufii kan kana fakkaatan daawwachuun, gaafachuun, yaadannoo qabachuufi waraabuun ragaalee funaanuun adeemsifama. Qorannoon aadaa hawaasaa (ethnographic reaserch) irraatti xiyyeeffatu aadaa hawaasa murtaa’ee bakkuma jirutti ibsuudha. Qorataanis hawaasa keessa deemee kallattiidhaan dhimma irraatti xiyyeeffate sana gadi fageenyaan qorata. Sana booda haala qabatamaa naannawa sanaaafii nama irratti xiyyeeffatu sanneen sirriitti ibasa. Akka Spradley (1979:41) irratti ibsetti, qorannoon aadaa hawaasaa irraatti geggaaffamu waa’ee hawaasichaa qorachuurra darbee hawaasicharraa barachuurratti xiyyeeffata. Haaluma kanaan qorattichi sirna Kallachi irratti tajaajajilu maanguddoo naannoo kanaarraa barumsa argateera.

3.2 Adeemsa Qorannoo

Qorannoon kun sirna Kallachaa qaaccessuurratti kan xiyyeeffatu yoo ta'u, kunis boqonnaalee garaagaraatti qoqqoodamee dhihaateera. Haaluma kanaan, boqonnaan tokkoffaan seensa, ka'umsa, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaa, hanqina qorannoofi haala jireenyaa hawaasa naannoo qorannichaa of jalatti hammata. Boqonnaa lammaffaan ammoo, yaada haayyonni dhimma kana ilaalchisanii lafa kaa'an adda addaa sakatta'uun bakka itti dhihaatedha. Boqonnaa sadaffaan, malaafi adeemsa qorannichaa irratti kan xiyyeeffatedha. Boqonnaa arfaffaan qaccesa ragaaleefii boqonnaa shanaffaan cuunfaa argannoofii yaboo qorannichaa of jalatti qabata.

Qorannoon kun odeeffannoo funaanuuf kallattiidhan abbootii Kallachaa, dargaggoota, jaarsota jaarsummaa irratti hirmaatanifi namoota waa'ee Kallachaa beekan kanneen aanaa sana keessatti yeroo dheeraaf Kalaachatti fayyadamaa turaniidhani. Kunis, odeeffannoo funaanamu qulqullina kan qabuufi galmaan gahiinsa qorannoo kanaatiif murteessaa jedhee waan itti amaneefi

3.3. Tooftaaalee Ragaan Ittiin Funaanaman

Ragaalee funaanuuf toftaaleen garagaraa qorannicha milkeessuuf oolan jiru. Qorannoon qulqulleeffataa (akkamtaa) dhugaa hawaasa tokko keessa jiru bira ga'uuf mala funaansa ragaa addaddaatti gargaaramuu danda'a. Fakkeenyaaf, qorataan yaadannoo dirreerraa qabatame, teeppii, kaameraafi viidi'oon waraabameefi kkf. fayyadamee odeeffannoo funaannachuu danda'a. Goldstein (1964:104) yoo ibsan, qorannoon akkanaa daawwii, af-gaaffii, ragaalee barreeffama adda addaa sakatta'uun ragaa funaanuun qorannoo geggeessuun danda'ama. Qorataan qorannoo qulqulleeffataa fayyadamus haala adda addaatiin waan ilaaluuf malawwan ragaaleen ittiin funaanaman muraasatti dhimma ba'uu danda'a. Haaluma kanaan odeeffannoon af-gaaffiifi daawwiin kallattiidhumaan hawaasa keessaa funaanamera. Sanaan booda, odeeffannoo argame gadifageenyaan qaacceffamee dhihaatera.

3.3.1. Af-gaaffii

Af-gaaffiin tooftaa qorataan afaaniin odeef-kennitoota irraa ragaa afaaniin funannatuudha. Kunis, namoota odeeffannoo laatanii fi qoratan fuulleetti walarguun odeeffannoo kan fudhatuudha. Afgaaffiin meeshaa funaansa ragaa odeeffannoo baay'ee

murteessaa ta'e bifa gaaffii banaafi cufaatiin qopheessuun gaafachuudha. Gaaffiin dhiyaatu mit-caaseffamaa yoo ta'e filatamaadha. Sababiin isaas haala odeef-kennitootaa irratti hundaa'ee jijjiiramuu akka danda'utti; kunis odeeffannoon barbaachisaa ta'e miliqee akka hinhafneef gargaara. Haayyonni garagaraa faayidaa mala kanaa kallattii adda addaatiin ibsu. Punch, (1998:56) af-gaaffiin qorannoo akkamtaa (qulqulleeffataa) keessatti ragaa kuusuun walitti qabuuf murteessaafi hubannoo namoonni waan tokkorratti qaban baruudhafis ta'ee namoota biroo hubachiisudhaaf mala cimaa akka ta'e ibsa. Yeroo baay'ee odeef-kennitoonni qorannoowwan aadaa, namoota barreessuufi dubbisuu hindandeenyedha. Waan kana ta'eef, malli filatamaan qorannoo kanaatiif odeeffannoo funaanudhaaf mijataa ta'e af-gaaffiidha. Gama biraatiin af-gaaffii fayyadamuun odeef-kennaan wanta beeku waan kanaan dura raawwateefi wanta arge akka ibsuuf karaa bana.

Haaluma kanaan xinxala Kallachaa Oromoo Aanaa Kuyyuu jedhu irratti odeeffanno kennittoonni hirmaatan, dargaggoo, abbootii Kallachaafii jaarsolii biyyaa fedhii irratti hundaa'uun kan adeemsifameedha. Namoota kanneeniif gaaffiin dhiyaate ijoon ja'a yoo ta'u adeemsa keessa gaaffilee biroos itti kaasuun gaaffileen kunis af-gaaffii banaattin adeemsifameera. Nammoonni af-gaaffii kana irraatti hirmaatan guyyaa 21-5-2010 hanga guyyaa 30-10-2010 gidduutti iddoo Guddifachaatti, Sirnoota adda addaa keessatti Warra dhiira 9, dhalaa 3, walitti nammota 12 ta'an hirmaataniiru. Adeemsa kanaan iddoo sirna Guddifachaatti argamuun humna Kallachi qabu, safuu hawaasni abbaa Kallachaafii Kallachaaf qabu, maalummaa Kallachaa, eessa dhufa Kallachaa, achiis as dhufa Kallachaafii akka waliigalaatti faayidaa Kallachi sirana kanaafii kan biroo irrattii qabu qorannoo kanaan bira ga'ameera.

3.3.2. Daawwannaa

Odeeffannoo qorannoo tokkoof barbaachisan funanuuf toftaalee barbaachisan keessaa tokko daawwannaa qorataatiin taasifamaniidha. Kunis qorannoo kana karaa milkaa'een bira gahuuf duursaa daawwannaa geggeessuun daraan barbaachisaadha. Kana waan ta'eef raga dabalataa qorannichaa cimsuu danda'an funaannachuuf qorataan iddoo sirna Guddifachaa irratti argamuun haala itti adeemsifamu sirna adeemsichaa daawwachuun yaadannoo qabachuun dhuma irratti iddoo Shakkii qabuufii ifa hintaane lukoo abbaa Kallachaa Warra Jaalee Masoo, Obbo Amantee Gaarradoo jiraataa ganda Dirree gaafa guyyaa (6-10-2010)tti gaafachuun

qorannoo qulqulleeffataa (qualitative research) geggeessera. Qorataan sirna Kallachaan Guddifachuu ilaalee tokkoon tokkoon daawwatee raga sassabbateera. Meeshaa sirna kanneen irratti hawaasni Oromoo aanaa kanaa itti fayyadaman dawawachuun yaadannoo dhuunfaa qabachuufi suuraan deeggaruun faayidaa Kallachaa gaafachuun galmeeffachuun raawwateera. Daawwannaa kanaan sirna Kallachaan Guddifachaa ilaaluun adeemsisaa maal akka fakkaatu, maal maal akka barbaachisu seera akkamiin limoo akka guddifatan beekuun danda'ameera.

3.4. Iddattoo

Iddaattoo jechuun namoota qorannoo sanaaf filataman jechuudha. Iddattoonis kan filatamu jamaa qorannoon irratti geggeeffamu keessaa namoota filachuu jechuudha. Namoota mara utuu hirmmachisuun adeemsifame yeroo bal'aa, baasiifi humna namaa guddaa gaafata. Haaluma kanaan namni qorannoo geggeessu tokko iddattoo filachuuf tooftaalee hedduutti gargaaramuu danda'a. Tooftaaleen kunniinis akkaataa qorannicha waliin deemuu danda'anitti ilaalamanii filatamu. Kanaafuu, iddattoowwan addaa addaa hojii qorannichaa galmaan ga'an filachuun mala isa bu'uura qoratichi itti gargaagamu ta'a. Malli kunis, mala ibsaa qorannoon ittiin dhihaatu ykn geggeeffamudha.

Qoratichis qorannoo kana gaggeessuuf iddattoon dhimma itti bahe gosa iddatteessuu keessaa mit-carraadha. Sababni isaas, jamaa filataman keessaa iddattoo filachuuf carraan waan hinfayyadanneefidha. Kanaafuu, gosa iddatteessuu mit-carraa keessatti, qoratichi namoota dhimmicharratti hubannoo qabu jedhaman iyyaafachuun akka iddattootootti filatamaniiru. Kunis nama waa'ee Kallachaaf faayidaa isaa hinbeekne gaafachuurra nama aadaa sanaan jiraatuu fi beekumsa waliigalaa qabu waan ta'aniif qorannichaaf bu'a qabeessa ta'a. Dabalataan, iddatteessuun mit-carraa yeroo baay'inni jamaa hinbeekamne yookiin tokko tokkoon addaan baasuufis rakkisaa yommuu ta'u fayyadamna. Kumar (2005:177) "*Non probability sampling designs are used when the number of elements in a population is either unknown or can not be individually identified.*" jechuun ibsa. Gosa iddatteessuu mit-carraa kana keessaa ammoo gosa tokko kan ta'e iddatteessuu dhimmichaaf ta'u (purposive sampling) fayyadameera. Sababnisaas iddattoon filataman qabiyyee qorannichaafi kaayyoo qorannichaa irratti waan hundaa'anii fi dha.

Namoota aanaa qorannoon keessatti geggeeffame keessa jiraatan mararraa odeeffannoo funaanuufi qaaccessuun sababa hanqina yeroo, baasiifi humna namaarraa kan ka'e humna qorataatiin ol ta'uu danda'a. Kanaaf qorannoo kana keessatti abbaa Kallachaa 3, dargaggoota 3, manguddoota dhiiraa 3, Beera 3 waliigalatti 12 fudhachuun gaggeeffame. Haaluma kanaan qorataan qorannoo kana odeeffannoo barbaachisuu funaanuuf gosa iddattoo mit-carraa keessaa kan manguddootaafi namoota Kallaacha irratti hubannoo ykn beekumsa gahaa ta'e qaban jedhamanii yaadaman haala salphaan ganda kana keessaa tokkoo tokkoo isaanii bira ga'uuf mala mijatu jedhamee yaadamu mala eeruutti fayyadamuun adeemsifamera.

3.5. Madda Ragaalee

Madda ragaa tokkoffaa ta'uun kan filataman namoota akka iddattootti filatamanidha. Sababiin isaas, namoonni kun kallattiin meeshaa kana hawaasa kana keessatti dhimma itti bahaa waan jiraniif. Inni biraan immoo Dawannaa qorataatiin wayita aloolaa taasifaman marti akka madda ragaa tokkoffaatti fudhatamaniiru. Akka madda raga lammaffaatti kanneen fudhataman immoo barreeffamoota: kitaabota, barruuleewwan, yaadannoo dhuunfaa, qorannoolee addaddaa, fi kkf dhimma kanaan walqabatani jiran qorannoo kanaan sakattta'amaniidha. Hariiroo kallattii ta'eewwan jirani kan barreeffamaafi og-afaanii qofa osoo hintaane warreen halaalaa hirmaatanis nidabalata. Haaluma kanaan qorataan qorannoo kana ragaa funaaname xiinxaluuf yaadota madda ragaa tokkoffaafi lammaffaa irraa argaman toftaa af-gaaffifii dawannaan funaanaman xiinxaluun qaaccessera.

3.6. Mala Qaaccessa Odeeffannoo

Akka Dastaa, (2013:141) kaa'etti malli qorannoon gosa kanaa ittiin qaacceffamu mala ibsaati. Odeeffannoo ibsuun yaada odeeffanno kennitootarraa (information from informants) gaafannaadhaan yookaan daawwannaadhaan argame haala qabatamaa waan argameetti waltii fidanii dhiheessuudha.

Akka yaada kanaatti odeeffannoo funaaname tokko kaayyoo qorannichaa irratti hundaa'anii yaada itti kennan, adeemsa kallattii argannootti nama qajeelchuun adeemsa murtii tokko irraan nama ga'a. Haaluma kanaan qorataan odeeffannoo qorannoo kanaaf barbaachisu erga funaaname booda bakka addaddaatti qoqqoodamuun ibsera. Yeroo qoqqoodamus bifa tokko qofaan otoo hintaane bifa garaagaraatiin ilaalamuun qoqqoodama. Odeeffannoowwan af-

gaaffiifi funaanaman kunneen akkaataa walfakkeenya isaaniitiin walitti guuramanii ibsamaniru. Ibsi itti kennames haaluma namoonni odeeffannoo kennaniin sababa isaanii waliin ka'ameera.

3.7. Muuxannoo Dirree

Qorannoon dirree kan qorataan tokko iddoo qorannichi itti adeemsisu dhaquudhaan qorannoo gaggeessuudha. Adeemsi kunis kan odeeffannoon qorannoo sanaaf ta'urraa argamu (namoota, fakkii, hambaa, aadaa hawaasichaa, siidawwan fi kkf) bira dhaquun qabatamaan ragaa barbaachisu sassaabuuf fayyada.

Odeeffannoowwan qorannoo kanaaf barbaachisan kan walitti qabaman adeemsa adda addaa keessa darbaniiti. Jalqaba qorataan odeeffannoo ittiin funaanuuf malawwan nagargaaru jedhee filate, qopheeffatee erga mirkaneeffateen booda teeppiifi kaasetta odeeffannoon itti waraabamuufi yaadannoo qopheeffate. Hojiiwwan aloolaa booddee ragaaawwan viidiyoo kaameraan waraaabaman dhageeffachuufi ilaaluun barreeffamatti jijjiirera; ragaaalee wal fakkaatan iddoo tokkotti gurmeessuu qoqqooduudhaani qaaccessera.

3.8. Naamusa Qorannoo

Qorannoon kamiyyuu adeemsa ittiin abbaa dhimmichaatti dhiyaachuun waan barbaadan sana irraa argachuun danda'amu beekuun barbaachisaadha. Qorataan haala kana keessatti hawaasa sana bira deemuun akka isaanitti yaaduufi buluun, isaan fakkatee odeeffannoo barbaachisaa ta'e argachuun qulqullina qorannichaaf murteessaadha. Adeemsa kanaan qorataanis hawaasa kana keessatti waan guddateef haala uffannaa, safuu, aadaa haasawaa, amantii, jechoota saalfiifi kabajaa, bakka namoonni itti argamuu qabaniifi argamuu hinqabne addaan baasee wanta hubatee beekuuf naamusa ogummaa eegee haaluma gaariin walii galuun qorannichi adeemsiseera.

BOQONNAA AFUR: QAACCESSA RAGAALEE

4. Qorannoo Hiikuufii Qaacceessuu

Qorannoo mata duree “Qaaccessa Sirna Kallacha Oromoo Aanaa Kuyyuu”jedhu keessatti qabxii ka’umsaa keessatti bifa gaaffiin dhiyaatan bal’inaan Kan deebii argataniidha. Haaluma kanaan ragaawwan odeeffannoo kennitootarraa meeshaalee raga ittiin funaannaman kanneen akka af-gaaffiifii daawwannaan walitti qabaman wal duraa duubaan dhiyaataniiru. Boqonnaa kana keessatti kan jalqabaa maalummaafii eessa dhufa Kallacha, safuu kallachaa, fakkoommii Kallachaafii hasbarruu isaa, Kallachii Amantiimoo ittiin bulmaata ta’uusaa, odeeffannoo raga kennitootarraa argameen qaacceffameera. Inni lammafaan yoomessa ittifayyadama Kallachaa, ragaa maanguddoofii abbootii Kallachaa irraa argameen qaacceffame. Shanaffaarraatti Kallaci gama hasbarruutiin akkamiin ibasama kan jedhutu qaacceffame.

4.1. Maalummaa, Safuu, Akaakuu, Fakkoommiifii Hasbarruu Kallachaa

4.1.1. Maalummaa Kallachaa

Odeeffanno kennitoonni gaaffiwwan armaan olitti kaafaman gadi gafageenyaan waa’ee Kallachaa waan beekaniif osoo itti hin dhiphatin akkaata dhuma gaafatamaniin deebisaniiru. Haaluma kanaan Amantee Gaarradoofii kaawwan 5-4-2010 akka ibsanitti, Kallachii meeshaa yookaan waan qabatamaa sabni ittiin bulu, walis bulchu akka ta’e odeeffateera. Haaluma kanaan akka odeeffanno kennitoonni ibsanitti achii as dhufiitiin Kallachaas akkasi; Bardur jedhu maanguddoonni; haadha teenyatu ulfaa’e. Osoo ulfa garaa qabduu ammaas irratti ulfoofte. Ilmaan dhiiraa lama dhalatan. Erga jabaatanii waldhabdeen isaan gidduutti uummame. Waldhabiinsa isaaniif sababa kan ta’e mirkaneeffannaa hangafummaa ture. Aadaa Oromoo keessatti hangafti safuu qaba. Jarreen lamaan anatu hangafaa lakkii anatu hangafaa kabajini anaan ilaallata lakki ana ilaallata jechuudhaan waldhaban. Yeroo kana jaarsi biyyaa araaraf gidduu isaanii seene. Iddoo jaarsummas qabatan. Iddoon kunis malkaa irraatti akka ta’u walii galan. Achiin booda gara Hora walaabutti qajeelan. Erga achi gahanii booddee namoota walitti bu’an lamaan irraa yaada fudhachuun waa tokko murteessan. Kunis “isin lameenu gara malkaa kanaatti seena! Waan argattan fiadaa koottaa!” Jechuudhaan ajaja dabarsaniif. Haaluma kanaan jarreen lameen ajaja muunguddoo irraa fudhatanii yemmu hora kana keessa deemanii waa barbaada inni tokko Kallacha inni

tokko Caaccuu argatee gara maanguddootti deebi'an. Maanguddoonis waan isaan fidanii dhufan irratti hundaa'anii isa Kallacha argateen situ hangafa kan Caaccuu fiddee dhufte quxusuudha hangafti kee kun sirraa dhugaa qaba dhugaa kenniif jechuudhaan araara buusan. Haala kanaan Kallachi ganamaa Waaqa irraa bu'e Hora Walaabutti argamee hangafti fudhateemana isaattiin galee hoodaf seera isaa eeguun uummanni ittiin bula.

Gama biroottiin Akka Dirrib (2016:380) irraatti ibse, Oromoon Waaqayyo hunda dura bishaan Walaabuu uumee jedhee dhugeeffata. Kanaaf burqaafii malkaatti hirreenfat. Kanumarraa kan ka'e Walaabu uumama ittiin yaadachuuf Baale keessatti bakka itti sirni Gadaafii amantii isaa haarofate Walabu jedhee moggaase; jechuun ka'a.

Jiinenus (2010), Kallachi inni jalqabaa Walaabutti bu'e jechuun yemmuu kaa'u yaada kana balballoomsa. Haata'umalee Jiinenus akkammitti Walaabuu akka argame hin ibsine.

Karaa biroon, maalummaa Kallachaa ilaalchisee Taabor Waamii, (2007:220) yoo ibsu, "Kallachi tajaajila uummataaf uumaan Waaqaa kan bu'eefii maallattoo araaraa, gootummaa, walabummaa, lubummaafii aangooti." jedha.

Yaada armaan olii kana irraa wanti hubatamu Kallachi amantii osoo hinta'in ittin bulmaata. Oromoon yoo dhugaa dhabe "Kallacha ati dhugaa koo barbaadi Waaqa waliin" jedha. Kunis Waanqni hangafa waa hundaati. Oromoon Waaqa tokko qofatti amana. Haqa namaa haqanqaaluun seera Waaqatiin buluu dhhiisudha. Kanaaf sabni kun seeraf safuu Waaqaa eegee jiraata. Seeraf safuu Waaqatiin buluuf ammoo Kallachatu barbaachisa. Seerrii ittiin bulan jireenya ilma namaatiif haalan barbaachisaadha. Bakka seerri bulchiinsaa qajeelan uummanni ittiin of bulchu hinjirretti bilisummaan nagaafii tokkummaan misoomni jiraachuu hin danda'u. Saboota yeroo dheeradhaa kaasanii seera ofii tumatanii Gaaddisa Kallachaatiin bulaa turan keessaa tokko uummata Oromoo akka ta'e yaadni oddeeffanno kennitoota irraa argame ni mirkaneessa.

Oromoon biyya jaarsa qabu, jaarsan bulu walis bulchuudha. Jaarsi beekadha. Hayyuudha. Muufata araarsee; Buubaa naalchee; nagaa biyyaa tiksee gorse jiraachisa. Akka dhugeeffannaa Oromootti qe'een jaarsa hinqabnee akka waan qullaa dhaabbatuuti. Wanti qullaa hin bareedu. Kanaaf Barri Gadaa malee, Gadaan Luuba malee, Lubni hayyuu malee, Hayyuun Bokkuu malee, Bokkuun ulfinaaf safuu malee, safuun seeramalee, Seerri tumaa malee, Tumaan

Caffee malee,Caffeen yaa'ii malee,yaa'iin jaarsa malee,Jaarsi Waaqa malee,hinbareedu, jedhama.Yaada kana irraas akka Oromoon dur tumeetti Barri Gadaadhaan lakkaawama;Gadaan Lubaan qajeelfama;Lubni ammo hayyuu ykn abbaa Bokkuuttiin hogganama.

Jaarsan araaramuun aadaa Oromoo keessatti darbaa dabarsa.Aadaa Oromoo keessatti jaarsi qixxee Waaqati.Namni haqa dhabe akkuma Waaqtti booyu Waaqa biratti jaarsatti Waaan gara ofii himatee akka dhugaan isaa argamu taasifama.Jaarsi yemmu nama araarsu lakkofsan sadi Waaqaf lafa waliin Shan yookan shan Waaqfa lafa waliin torba ta'uun nama araarsu.Akka amantii Waaqeffataatti Waaqayyo araara namoota biratti argamuun kan wal lole araarsa.

(Madda Obbo Balaachoo Kumsaa gaaffif deebii qorataa 21-5-2010 waliin adeemsise).

Akka yaada Waraabbii armaan oliikanatti,jaarsi safuu qaba.Ija jaarsaa hameenyaan fuuldura hindhaabbatan.Hammenyan fuuldura yoo dhabbatan hin ofkalan.Kanaaf hammeenyaan'ija jaarsafii eeboo fuuldura hindhaabbatan' jedhama.Yemmuu nama araarsan akka Waaqni itti mul'isetti loogii tookko malee nama waldhabe araarsuun nagaa buusu.Kunis akka dhugeeffannoo Oromootti araara namoota gidduu Waaqaf lafatu jira waan ta'eef haga fedhe miidhamuuyyuu safuu Waaqaf lafaa jecha araarama.Waaqayyoon waan godhu hundaaf kaayyoof akeeka qaba. Waaqa duuba kan jiruufii jiraatu waa tokko illee hin jiru.Waaqayyoon yeroo rakkooti namatti dhiyaata.Haati dura ulfoofte ammas irratti ddebitee akka ulfooftu kan godhe Waaqa.Kana jechuun wanti hunduu kan raawwatu Waaqayyoon akka ta'e kan falmuwaan jiru natti hinfakkaatu.Askeessaatii akkatta uummamma namaa ilaaluuf osoo hintaane akkaata Kallachi itti argamu iyyaafachuun ibsuufidha.Waaqayyoon yoo waa namatti agarsiisu karaa ayyaana namaan mul'ataan dhufa.Ilmaan namaa, beeyladaafii bineensonni, sanyiin mukaafii biqiltuun, qilleensi, maddaaf malkaan, tulluuf diirreen ayyaana maataa ofiii qaban. Ayyaani dalagaa mataasaa qaba.Waaqa biratti nama tiksuu ergaa Waaqayyoo nama biraan gahuudha.Yaada armaan olii kana irraa wanti hubatamu Jaarsollitti Waaqayyoon karaa ayyaana isaanii itti mul'isee jennaan gara Hora walaabutti akka deeman namoota waldhabe araarsan fedhaaf akeekaWaaqayyoo taanaan achii Kallacha akka argtan taasise.Akeekni Waaqayyoos biyya lafaa kana irraatti dhalli namaa akka cubbuu hin hojjennee, safuu waaqaaf

lafaa hin cabsine, seera waaqatiin akka bulaniif Waaqayyoon Kallacha harka ofiin uumee dhala namaaf kenne. Kunis Kallachi ittiin bulmaata malee amanti akka hin taane namatti agarsiisa. Karaa biroon amantiin giddu galeessa Bahaa keessa jiran Waaqeffataan, Kiristaanafii Islaamni waan tokko irratti walfakkeenya niqabu. Innis: Amantiiwwan gurguddaan armaan olitti ibsaman sadan isaanii Waaqayyoon samii keessa jiraachuu isaa, Waaqa koorniyaa dhiiratiin waamuu dhiigaan Waaqa galateeffanna jedhu. Adda aduummas niqabu.

Kiristaanafii Islaamni kitaaba ittiin waaqeffatan afaan keenyaan barreessee karaa muuseef ergamtootaa adda addaa gadi nuuf buuse jedhu. Waaqeffataan ammoo Kallachi bakakkaa waliin Waaqa biraa Waaqaan bu'ee hora Walaabutii argame jedha. Isa kamtu sirriidha isa jedhuuf bakakkaan ammas bu'aatuma jira. Kitaabni isaanii garuu karaa ergamtootaa samiirraa bu'ee isaan bira gahaa hinjiru; manxanfamaa jira. Kana irraa kamtu namtolcheedha; isa kamtuu uumaan tolfame kan jedhu addaan baasuun hin rakkisu.

Kallachi Waaqa irraa kan Waaqaan bu'eedha. Kalaachi harka namaan tolfama osoo hin taane Waaqatu tolche. Namni lafaa ka'ee Kallacha hin tolchosiifatu daabadha. Namni Kallacha tolchisiifatu kan akkamiiti isa jedhuuf sanyii ganama Kallacha qabu. Yoo abbaa Kallachaa jalaa Kallachi bade warra hoodaa dhaqetuu akka hoodni sun himeefitti bakakkaa irraa tolchisiifate seera guuttatee fudhatee gala. Warri hoodas uumanii haasa'u osoo hin taane akka Waaqni itti agarsiseeti waan kallachi wajatu eeru. Abbaan Kallachi jalaa bades akkataadhuma inni itti wajatuun raawwatee kallacha qubsiifata. Kallachi Bakakkaa waliin har'as borus bu'uu danda'a. Oromoon (Waaqeffataan) bakka bakakkaan itti bu'e aannan sa'a gurraachaa itti dhibaafatee Kallachaa argata. Akka Oromoon amanutti iddoo Kallachi itti bu'e eebbatu jira jedha. Midhaan achi qotame nibarakata. Horiin yoo achi dheedu nihoru jedhu.

Akka Obbo Amantee Gaaradoo 21-5-2010 jedhanitti, Kallachi erga Waaqaa bu'ee Oromoon aannan sa'a gurrachaa itti dhibaafatee iddoo qulqulluu uffata jaanoo jedhamuun osoo bishaan hin tuqin itti uwwifamee akka hindandoofaneef gaga baqsanii itti naqu (anti rest), sana booda waggaa dheeraa yemmuu Kallacha bobbaasan akkuma guyyaa duraa haara ta'ee argama. Kana irraas falaasama Oromoo abshaalummaafii kabaja Kallachaaf qabu seeran kunuunssuun akkaata yeroo dheeraa itti turuufii dhaloota irraa garadhalootatti darbuu danda'amu namatti mul'isa.

Hiikaa Kallchaa ilaalchisee Akka Alamayyoo (2007:222) ibsutti, “Kallachi meeshaa hoodaa yookaan ulfaa jedhamuun beekkama” jedha. Yaada armaan olii kana irraa wanti hubatamu Kallachi ulfaataa, kabajamaafii safeeffatamaa akka ta’e mirkaneessa. Hooda jechuun waan gaarii hamaaf kan hin oolle jechuudha. Hoodni waan darbe, waan amma jiruufii fuuldura dhufuu malu kan raagudha. Hoodachuu jechuun rakkoo keessaa falachuu, bahuu jechuudha. Gama biroottiin Maqaan Kallachaa kan biroo Iddoo took tokkotti addoo jedhama. Kunis Abbaan Kallachaa adda isaa irratti Kallacha waan hidhatuuf maqaa kanaan waammama.

Suura lakka 3. (www.Kallacha.com) Kan fudhatame, Abbaan Gadaa yemmuu Kallacha addaatti hidhatu.

4.1.2. Akaakuu Kallachaa

Akka Obbo Tulluu Bunee 926-7-2010 ibsanitti, ‘Kallachi’ bifaan, Diimaaf Gurraacha yoo ta’u bocaan ammo, Kallacha dhanquu lamaafii tokkootu jira. Hawaasa keessatti Kallachi Diimafii dhanquu lamaa baay’ee sadaattamaa dha. Kaallachi dhanquufii Diimaan dhimmaa lubbuun walqabtuuf, Yakka dhoksaatti raawwtameefii yoo ilmoo dhaban akka argatannif qofa baha.

4.1.2. Fakkoomii Kallachaa

Yaada odeefanno kennitootarra Kallachi Oromoo fakkoomii mataasaa danda’e qaba. Kallachi mallattoo hormaata dhiiratti fakkeeffama. Sababni isaas mallattoo qaama dhiiraa fakkaatee

Waaqaa bu'e jedhanii yaaduun ulfina Waaqni dhiiraaf qabutti fakkeeffama. Kanaaf Kallchi mallattoo safuu dhiiratti fakkeeffama. Kaallachi asxaa (mallattoo) dhiiraa, nageenyaafii araaratti fakkeeffama. Kallachii mallattoo amantii waaqeffannaati.

4.1.3. Kallachaafii Hasbarruu

Akka yaada odeeffanno kennitootaati Kallachii kan abbaa baatuu osoo hin taane kan aabbaa dhugaa qabuuti.

Yaada armaan olii kana irraa qabeenyummaansaa kan abbaa Kallachaati. Haa ta'u malee abbaan Kallacha baatu sun akka tasaa yoo dhiibbaa nama irraan gahe Kallachi kan isaa waan ta'eef cubbuu irraa bilisa jechuu miti. Inumaayyuu abbaan Kallachaa of eeggannoo cimaa gochuutu isa irraa eeggama. Sababni isaas Kallachatti daheeffatee yoo nama miidhe qe'ee isaatu bada. Dhugaa osoo hinqabaatin Kallacha fuuldura dhaabbachuunis safuudha. Miidhaa qaba. Kanaaf Kallachi kan nama haqa qabuuti malee kan nama humna, maallaqa qabuu ta'uu hin danda'u. Kaallichi hin qolu waan jedhamuuf namni kamiiyyuu Kallacha dura dhabbaatee sobaan hinkakatu. Kan kakkates hin oofkalu. Sobaan kakatee jennaan 'daabaa' mana ofiitti fudhatee gale jedhama. Namni daabaa ofitti kuuse sanyi sadeen hin bahuuf jedhama. Karaa biroon jechi 'daabaa' jedhu jecha 'daba' jedhurraa kan dhalate yoo ta'u hiikaansaas jal'ina, karaa sirrii hintaane, hammeenya, jechuudha. Sanyi sadeen jechuun sanyii namaa, midhaanifii horii jechuudha. Dhugaan Kallachatti dhiyaachuun seeraf safuu Waaqeffataan eeggachuu qabuudha.

Gama birootiin akkuma argan Kallacha maqaa hin dhayan; safuudha. Kallachi bakakkaa waliin yoo waaqa irraa bu'u horii irraattis ta'ee nama irratti bu'e jennaan 'Wayyoo' hinjedhamu. Sababni isaas waniti harka Waaqaa irraa dhufu hunduu hammeenya hinqabu jedhamee yaaddama. Kanaaf 'Isaa бага!' jedhama malee 'wayyoo!' hinjedhamu. Akka tasaa mana irraatti bu'ee yoo mana gubee manni 'gabbate' jedhama malee 'gubate' hinjedhamu. 'Waan Waaqaa' jedhama malee Bakakkaa jechuun hin waammamu.

4.1.4. Safuu Kallachaa

Kallachi kabaja guddaa waan qabuuf namni kallachaan kadhate waan kadhate sana hindhabu. Kallachi laga hin Ce'u. Kaallichi laga ce'ee jennaan ni haxxaarrama. Abbaan

Kallachaa korma itti qaluun dhibayyuu balbala manaa, karra, ulaa corroqaafii malkaa Kallachi ce'utti dhibaafatee dhimma barbaadeef akka oolu taasisa.

Kallacha fuulduratti sobaan hin kakatan.Sobaan Kallachaan kakachuun daabaa ofitti kuusuudha safuudha.Kallachi kabaja guddaa waan qabuuf namni kallachaan kadhate waan kadhate sana hindhabu.

Akka Filee (2016:107) ibsetti,”Kallachi ulfina guddaa waaqeffattoonni ulfeeffataniifii safeeffataniidha.Safuun akkaataa uummanni Oromoo jiruuf jireenya isaa ittiin geggeessuu, ittiin wal too'atu, walkabaju, uumaaf uummama safeefatu”jedha.

Akka yaada waraabbii armaan olii kana irraa hubatamutti uummanni Oromoo seeraaf safuu mataasaa qaba.Safuun seera uummamaa yoo ta'u ilmi namaa safuu eeguu akka qabuufii safuu soda Waaqatii hojiirra oolcha.Akka ilaacha hawaasa Oromootti dhalli namaa safuu yoo hin eegne rakkoo keessa gala jedhamee waan yaaddamuuf seeraaf safuu eegge bula.

Oromoon Gadaan bula.Gadaan Waaqan qajeela.Oromoon sirna Gadaatiin yeroo bulaa turetti seerri Gadaa hundi isaanii seera Waaqaa irraa kan maddaniidha.Seerrii Gadaa yoo tumamu gumiin seera tumuun yoo lallabu kan ittiin eeggalu Waaqni ulfaadha, Lafti ulfaadha, Kallachi ulfaadha jechuudhaani. Kun ammoo kan agarsiisu kabajaafii ulfina yookaan safuu Waaqaaf Lafaaf, Kallachaaf Oromoon qabu agarsiisa.Kallacha addaanitti hindeeman, hinqaxaamuran, osoo Fardas ta'ee Gaangee yaabbatanii deemanii Kallachi namatti dhufe irraa bu'anii jilbiiffataniicoqorsaafii biyyeeharkatti qabateettin gara kallachaatti akkas jechaa irreenfata; “Kallacha na offkalchi, nan midhiin” jechuun kadhatanii bira darbu.Kallachi ulfaawwan uummata Oromoo biratti iddoo olaanaa yookaan kabaja olaanaa qabu keessaa tokko waan ta'eef iddoo kabajaa yokaan qulqulluu kaawwama.

Akka waliigalaatti safuu kallachaa eeguun safuu Waaqafii lafaa eeguu dha.Safuu cabsuun ammo hawaasa irraa amantaa dhabuudha.Safuun seera Waaqatti buluu, ulfina waliif kennuu, nagaa biyyaa eeguu, walgargaaruu,walkabajuu, walsafeeffachuu, jaalalaan akka waliin jiraatan, eegumsa keennaa Waaqaa Kallachaaf taasisuu keessatti iddoo olaana qaba.

4.2. Yoomessa Itti Fayyadama Kallachaa

Kutaawan olii keessatti maalumaa kallachaa, safuu kallachaa, hasabarruun kalaachaa ibsameera Kutaa kana jalatti Kallacha yoomifii eessatti sirna kam keessatti akka tajaajajilu iaalla. Kallachi yoomifii eessatti akka itti fayyadaman qaba. Kana irratti hundaa'udhaan qorataan yoomfii sirna Kallachaatti akkafayyadaman yaada odeeffanno kennitoota irraa argateen akka armaan gadiitti kaa'eera. 4.1.3. Faayidaa Kallachaa

Hawaasa Oromoo biratti Kallachi dhimma diinagdee, hawaasummaa, siyaasaafii kanneen biroofis ni oola.

4.2.1. Faayidaa Kallachaa Gama Waliin jireenya Hawwaasummaa Cimsuun

Kallachi umata Oromoo biratti haala waliin jireenya hawaasa cimsuu keessatti gahee qaba. Akkaataa umanni Oromoo amantaan ittiin waliin jiraatu, wal tooa'atu, walii abboomu, walumaagalatti heeraf seera ittiin bulmaataa hawaasichaati. Walamanuun jiruuf jireenya namaa fooyyessa. Umanni Oromoo walisaa mitii saba kaamuu amaneet waliin jiraachaa ture. Hara'as jiraachaa jira. Akka aadaa isaatti wan ittiin wal amanu qaba. Yoo waa jalaa bade duuba Kallachiifii jarsi waan jiruuf dhugaan ooltee osoo hin bulin baateefi rakkoo keessaa bahee furmaata argata. Waan Kallachi jiruuf qabeenya isaatiif soda tokko illee hin qabu. Akkuma warri Habashoota Taabota leellifatan Oromoon Kallacha leellifata. Kallachi dhugaa dhokate ifa baasee sabni akka wal amantaan jaalalaan akka waliin jiraatu taasisa.

Dhugaan saba Oromoo biraatti olaantummaa qaba. Dhugaan waliin jireenya dhala namaa kamiifiyyuu murteessaadha. Sabni dhugaan guddate dhugaa beeku seera hin dabsu. Hinhatu; hin hachisiisu; hinsobu; hinsobsiisu. Sabni Oromoo yoo eebbisu “Dharri Sulula yaa buutu; dhugaan gooroo yaa kortu” jedha. Dhugaan tulluurraa yaa mul'atu dharri bool'a keessa yaa awwaallamu jechuudha. Kallachi soba dhabamsiisuun dhugaa dagaagsuun jiruuf jireenya hawaasummaa cimsa. Kallachi jiruuf jireenya hawaasa Oromoo to'achuuf sirreessuuf akkasumas jijjiirrama amala gaarii; hawaasa hinsobne dhugaarratti hundaa'ee jiraatu uumudhaaf gahee olaanaa qaba.

4.2.2. Faayidaa Kallachaa Gama Hawwas Diinagdeen

Biyya lafaa kana irratti akkuma jaalalli jiru jibbis jira. Dhalla namaa gidduutti walitti bu'iinsi sababa gara garaatiin uummama. Walitti bu'iinsi maatiif maatii, firaaf fira, gosaaf gosa gidduutti uummammuu danda'ama. Kun ammoo qabeenya baasisuu bira darbee hanga lubbuu dhabamsiisuutti gaha. Kna habsuuf Kaalacch humna qaba. Firri, gosti, maatiin yoo walitti muufate jaarsoliin biyyaa, abbootiin Kallachaa gidduu galuun araara buusu. Nammoonni wala dhaban osoo baassif wal hinsaaxiln Jaarsoliin bitaa mirgaan dhimma araari sun gaafatuun qotanii akkuma waan araari sun gaafatiitti araara buusu. Namni tokko akka aadaa Orommootti hanga fedhe miidhamuyyuu jaarsa biyyaaf Kallacha bira hin darbu. Miidhamus Kallachaaf jaarsa biyyaaf jecha araarama. Araari Kun araara haqa qabeessa kan boru hindiiggamne ta'a. Sababni isaas dhimma araaraa keessa eebba Waaqaaf lafaafi Kallachatu jirra. Jaarsoliin namoota walitti bu'e yemmuu araarsan abbaa dhugaatiif eega dhugaa arganii "dhugaan kunootii baasii hintaaneef akka wal hinsaaxille walii dhiisa araarama" yoo jedhan inni dhugaan argameef dhugaan waa hundaa oli waan ta'eef "dhiifama godhee nan araaama" jedha. Maanguddoon "eenyuuf jecha wallii dhiifan?" jedhee yoo gaafatu "Waaqaf lafaa jecha" jedhu namoonni araaraman. "Waaqiif lafti toltuu isintti yaadhiisu" jedhee eebbisee Waaqaf lafa waliin araarsa. Kanaaf Kallachi jaarmayaa araaraa jedham. Haala rakkoo hawaasa keessaatti gama dinagdeetiin uummamee ilaaluttiin Kallacha baasanii nama araarsu. Namoonnis sodaaf kabaja Kallachaaf akkasumas baasii hinmalle baasurraa hafuuf kallachaan araaramu.

4.2.3. Faayidaa Kallachaa Gama Siyaasan

Oromoon barnoota hammayyaa qaroomina har'aa Addunyaan fiixee beekumsaa ittiin yaabbate osoo hin qabaatin, Sirna Bulchiinsa walxaxaafi qorannoo waggoota hedduu fudhachuu danda'u, Kan jiruufi jireenya namaa karaa hedduudhaan gurmeessee oogganu, Sirna Gadaa; Dimokiraasii Dhugaatiin wal bulachaa dhufee jira. Gadaan Oromoo waliin walitti hidhata cimaa ta'e qaba. Jireenya hawwaasa Oromoo guyyaa guyyaa keessatti hiika addaa kan qabuufi raawwiin jireenyaa martinuu qajeelfama Sirna Gadaa jalatti kan raawwatudha. Sirni Gadaa Jildii 1ffaa Asmaroomiin waabeffatee akka ibsetti, "Gadaan Sirna waan mara of keessatti qabuufi jireenya Oromoo kallattii maraan sakatta'udha." jedha. Gadaan Sirna Dimkiraasii namni marti itti amanee fudhatu adeemsa hawaasni ittiin wal hin

qoodneen, tokko isa biroo irratti loogii ykn dhiibbaa kamiinillee uumuus ta'e uumsisuu bifa hin dandeenyeen keessatti hirmaatu dha. Kanaaf, Gadaan Sirna Bulchiinsaa hawwaasni Oromoo achii as dhufaan sadarkaalee itti keessatti hirmaatamu ka'ee walii, isaa ittiin oogganaa dhufedha. Oromoon uummata seera ofumaan tumatuufii seera tumates hojiirra oolchudhaan beekkamuudha.

Gadaan seera tuma, nimuras. Yeroo seerri tumamuufi muramu Meeshaaleen aadaa Oromoo kaneenn akka Kallachi, Caaccuun, Dibbeen, Alangaanfii kan biroos daraan barbaachisaadha.

Adeemsa seera tumuu sana keessatti Oromoon Waaqa tokkichatti waan amanuuf Waaqni ammoo miidhaa namaa waan hin feeneef Oromoon walqixxumma namaatti haaluma waaqni fedhu sanaan amana. Kallacha jechuun mataansaa sirri, jal'ina malee loogii malee biyya bulchuu jechuudha. Kana irraa wanti hubatamu sirna siyaaya Oromoo keessatti Kallachii iddoo olaanaa akka qabu, abbaan Kallachaa qomoon osoo nama hin qoodin biyya akka bulchutu hubatama.

4.2.4. Faayiidaa Kallachaa Gama Amantiin

Oromoon Waaqa tokkotti amana. Waaqa isa hunda uume, isa fakkaattifii fakkeessaa hin qabne, isa dorgomaa hinqabne, wabiifii abdii lubbuu qabeeyyii hundaa, isa bifaan hin mul'anne, isa hojii dhugaatiin beekkamu, isa hin dhalanne, isa hindhalchine, isa hinsobne, isa hinduune, isa hin sagaagalle, isa hin dadhabne, isa hin ajjeffamne, isa qaama humnaan isa caalu kan hin jirre, gurracha garaa garbaa, leemmoo garaa taliilaa, tokkicha maqaa dhibbaa, isa bara baraan jiraatu tokkicha uumaa hundaati amana. Egaa gaafa rokkoon uummama irratti dhufe; hongeenu yoo hammaate, roobni garmalee yoo baay'ate, sanyiin yoo marguu dide, deessuun yoo maseente, margaan namaa yoo buluu dide, horiin yoo horuu dide, malkaaf tulluutti bahee Ummamaan Kallachaan, Caaccuun uumaa isaa kadhata.

4.2.5. Kallacha Sirna Gaa'elaatti

Kaayyoo guddaan fuudhaf heerumaa bultii ijaarudha. Sirni ijaarsa bultii bakka adda addaatti bifa adda ni qabaata. Kanneen keessaa sabbata marii (Kallacha hidhaa) naannoo tokko tokkotti immoo cabsii ykn Irradhaaba jedhmuun beekamu tokko.

Cabsiin yookaan irra dhaabni, yookaa sabbata mariin, osoo intallifii warri Ishii quba hin qabaatiin har'uma galgala gala loonii Meeshaa Aadaa Oromoo Kallachaan itti seenanii intala baafatu. Akka yaada odeeffanno kennitoota irraa argameen dur Dubarri kallachi itti hidhame diduu hindandeessu. Yoo didde balaan isheefi maatiishee mudata jedhamee waan amanamuuf diduun hinjiru. Iddoo tokko tokkotti Kallachi kan hidhamu halkan yeroo lafti barii'uu ga'u yookaan galgala gala Lonii yoo ta'u 'Kallachi kun Kallacha Waaqi, intala keessan abalu, ilma keenya abaluuf akka taatu Kallacha kanaan akka dabartee hindeemne hiineerra' jechuun, coqorsa Kallachaan xuqamee dhufe, Ulmaayiiifi Birillee faana baaxii manaa jala suuquun sagalee olkaasanii akka warri mana rafan dhaga'anii dammaqanitti dubbatanii baqatanii dhokatu. Namoonni ollaa gidduu galuun ulfina kallachaa dhaadhessuun warra hintalaa amansiisuun hintala kennu jedhu. Akka aanaa kuyyuutti namni Kallachaan fuudhuu yoo barbaade Baalteta Kallacha Baachisee jaarsa tokko waliin yeroo horiingalu akka waliin seenan gochuun ganama lafa barii maanguddoofi warren biroo qabtee itti olseena.

Galli Loonii kabaja qaba. Keessummaan Loon waliin galgala yoo namatti seene hinari'an; Miila irra dhiqanii Itillee afaniifii waan qaban nyaachisanii raffisu. Kunis Loon kophaa hin jiran; laamaa mojooti; isaan waliin Waaqayyotu jira; jedhanii amanu. Waaqayyoon galgala qabeeyaa eebba namaaf fidee dhufa. Kanaaf Golli illee galgala hinqulqulleeffamu. Akka mammaaksatti "keessummaa jibban gola itti haaxa'u" akkuma jedhamuu keessummaan galgalaa kabaja qaba seeran kunuunfamee raffifama. Baaltenni dhoksaan Kaalachaa baattee erga mana seentee ulfoon baadha Borootti ol nadabarsaa jettee gaafachuun ol dabartee teessi.

Akka yaada odeeffanno kennitoota irraa argameen haalli Kallachaan fuudhuuf karaa banan guguddaan lama. Tokko gurbaan intala ilaallatee sirnaan kaadhimachuuf kurfii cidhaaf yoo harki gabaabbate Kallachaan Cabsaa seena. Karaa biraatiin gurbaan sirnaan kaadhimatee qophii cidhaa xumuree intala baafachuuf manaa bahee yoo sababii kaadhimni isaa butamte, baddeefii kanknafakkaataniin milkaa'uu baate harkaa qulla galuu manna Kallachaan cabsii seena. Haalli akkasii Oromoo Tuulamaa biratti beekkamaadha.

Sirna seera qabeessan kaadhimatanii fuudhuu keessattis Kallachi ni tajaajila. Fakkeenyaaf guyyaa qubeellaa uffata barbaachisu biratti dahoo kallachaa kan jedhamutu kennama. Dahoon Kallachaa Qarshii kudhan lafa kaa'u.

(Madda: Jaarsa biyyaa Obbo Baalchoo Kumsaa, 12-4-2010).

Yaada armaan olii kana irraa wanti hubatamu uummanni Oromoo Tuulamaa Kallachaaf safuu guddaa qaba. Nisafeeffata; ni kabaja. Haata'u malee bifti fuudhaf heerumaa armaan olii kun waan lama of keessaa qaba. Tokko fedhii intalaa malee Kallacha daheeffachuun dirqiidhaan fuudhuuf murteessa. Lammeessoon fedhiifii mirga warra micayyoo ni sarba.

Karaa lameeninuu yoo ilaalle haalli fuudhaf heeruma akkasii fedhii dhuunfaa warraa mucaafii mucaa fuudhuu qofa irratti kan xiyyeeffateedha. Kun ammo Kallachatti fayyadamanii mirga dhala namaa dhiibudh. Seeraf safuu Waaqaa diigudha.

Akka Filee (2016:195) ibsetti, Kallachaan dayyeeffatanii gochaa akkanaa raawwachuu seera Waaqeffannaa keessaatti fudhatama hinqabu. Sababiin isaas Kallachi meeshaalee mirga dhala namaa sarbuufii dirqisiisudhaaf kan hin oolle waan ta'eefidha.

Yaada armaan olii kana irraa Kallachi mirga dhala namaa eegsisuuf Waaqarraa Waaqan kan bu'e akka ta'e dagachuun namoonni fedhii dhuunfaa isaanii ittiin galma gahachaa kan turan yoo ta'an inni kun ammoo dogaoga waan ta'eef sirreeffama bar baada.

Akka maanguddoo Aanaa Kuyyuu irraa qorattichi odeeffateen Kallachaan fuudhaf heeruma geggeessun akka aadaa boodatti haafatti akka ilaallamu bira ga'ameera. Yaada kana irraas Kallachi dhimma dhuunfaaf hin oolu. Kallachi meeshaa hoodaa yookaan ulfoo jedhamee hawaasa Oromoo biratti beekkamu Waaqayyoon dhalli namaa lafa kana irratti cubbuu akka hin hojjenneef seera Waaqayyoo eeguun akkasumas sodaa Waaqafi lafaatiin akka jiraatuuf yoo gara lafaatti ergu seerafii safuu isaa eegudhaan yoomifii eessatti akka itti dhimma bahamu qorataa akka armaan gadiitti kaa'eera.

4.2.6. Kallacha Sirna Waaqeffannaatti

Hawaasa addunyaa hunda keessatti qophii adda addaatin ayyaanonni kabajamaan hedduudha. Biraaziil keessatti ayyaanni karniival jedhamu beekamaadha. Sanbata guddaa jalqabamee guyyaa Kamisaa kan xumuramu yoo ta'u hojiin mootummaas ta'ee dhuunfaa itti hinhojjatamu. Namoonni uffata aadaa uffachuudhan halkanii guyyaa bashannanaan dabarsu. Chaayinaa keessatti hawaasni Yii jedhamu Hagayya 5-8 ayyaana guddaa kabaju. Wagga kuma sadi yeroo omishni qonnaa gahu sheexanni ilbiisota itti jalaa naqnaan

namni ‘Ziigee Arloon’ jedhamu ummata hunda dammaqsee ilbiisoota guuranii ajjeesudhan omisha isaanii badii irraa kan itti hambise jechuudhan kabaju.

Biyya keenya keessatti akka waliigalaatti ayyaanonni kabajaman baayyeedha. Kanneen keessaa Irreechi ayyaana Oromoo isa guddaadha. Ayyaanni Irreechaa xiqqaa guddaan habaaboofi marga jiidhaa qabatanii malkaatti walgahuudhan Waaqa rooba roobsise, nagaan ifa birraatti isaan baasefi biyya nagaa godhe galateeffachuudhafi. Sirna Irreecha irratti ayyaantufi jaarsoleen bebbeekamoon kan argaman yoo ta’u yeroo ammaa sadarkaa addunyaa irratti beekamaati jira. Yeroo kabaja ayyaana hirreensa meshaa waranaa qabatanii malkaatti hin bahan. Kallaacha baatanii malkaatti yookaa tulluutti bahuun uumaa isaanii kadhata. Kallachii meeshaa waranaati oli. Namuu Kallacha dura hin bahu ulfoodha. Santu aadaa keenya.

(Madda ragaa: Obbo Taakkalaa Dhiinsaa, Abbaa gadaa Maccaafii Abbaa seeraa GAGO Fulbaana, 20-1-2010).

Kallachi iddoo waaqeffannaatti, akka Waaqaafi nama walitti araarsuutti, itti fayyadamu. Namni kallacha qabatee yoo Waaqayyoon kadhate Waaqayyo isa dhaga’ee waan inni barbaade sana isaaf guuta jedhama. Kallachi uumaafi uumama waliti araarsuu keessatti bakka guddaa qaba. Kallachi yeroo akkanaa fayyadu isa harkaan tolfame abbootii Gadaatiin adda irratti godhatamuudha.

Suura lakka 4. Kallacha lafa ayyaana irreensatti kan qorataan 21-1-2010 qorataan iddoo ayyaana hirreensatti argamuun kaase.

4.2.7. Kallachi Sirna Guddifachaa Keessatti

Guddifachaan aadaa Oromoo keessatti kan beekkamuufii addunyaan fudhateedha. Akka Gumii Waaqeffannaa Addunyaa (2018:175), jechi Guddifachaa jedhu jechaa afaan Oromoo kan ta'efi dur dur irraa kaasee sirna gadaa keessatti seerafii sirni Guddifachaa tumamee hawwaasni Oromoofii ollaan isaa kan ittiin jiraatu ta'uun beekkama.

Yaada waraabbii barruu armaan olii kana irraa wanti hubatmu Guddifachaan har'a addunyaan itti dhimmaa bahaa jirtu kan uummani Oromoo rakkoo gama hawaasummaan muddatu furuuf sina gadaatiin tumee lafa kaawwatedha. Guddifachaan seera qaba; Seera Gadaa kan ittiin tirkamu; Sirna qaba kan ittiin addamsifamu. Kunis falaasama Oromoo keessa isa cimaafii bilchaataa xinxaalamuu qabudha.

Aadaa uummata Oromoo keessatti halli waliin jireenya Ummataa walgargaaruun inni qabu isa hin qabneef laachuun kan jiraachaa jiruufii tureedha. Anumatu kophaa nyaadhee kophaa horee bula ilaalcha jedhu hin qabu Oromoon. Inni sanyii qabu isa hin qabneef inni dhala qabu isa hin qabneef kenneet gama hawaas diinagdeen wal ijaaruun jiraachaa kan tureef ammas jiruudha.

Yeroo mucaa dhabe kan nama biraa fudhatee akka kan isaatti guddifata. Guddifannaa jechuun namni ilmoo hinqabne tokko dhala namaa ofitti fudhatanii akka dhala ofiitti ilaalanii, mirga dhalli ofii qabaachuu qabu gonfuudhaan kunuunsudhaan guddisuudha. Kaayyoon isaas rakkoo diinagdee (gargaarsaf dhaaltummaa) yookaan rakkoo hawaasummaa (firoomfachuu) yookaan qobaa jiraachuu irraa ofbaraaruuf hiikkachuudhaaf ta'uu danda'a. Akka aadaa Oromootti dhiiras ta'ee dubartiin guddifachuufis ta'ee guddifamuuf mirga walqixa qabu. Haata'u malee akka GWA (2018:176) irratti ibsametti, Yeroo baay'ee ilma dhiiratu guddifama.

Yaada armaan olii kana irraa wanti hubatamu Guddifachaan waan raawwatuuf qaba. Guddifachaan nama dhala hinqabnetu isa dhala baay'ee qabu irraa guddifata. Kunis qe'een, qabeenyi nama dhala hinqabnee akka hinbanneef itti guddifata. Kanaafis ilma dhiiratu dhalaa caalaa qe'ee abbaa akka hin cufamne eega. Namni dubartii guddifatu fedhii dhuunfaa usaaf malee qabeenya koo na haadhaaltu jedhee kan guddifatu hin jiru. Sababiin isaas dubartiin takka 14-18 qofa qe'ee wara teessi. Sana booda ni heerumti. Kanaaf ilma dhiiratu guddifachaaf barbaaddama.

Akka seera Gadaa Orommoo guddifachaa keessatti ilmi hangafaafii quxisuu dhumaa maatii Sanaa ta'e Guddifachaaf hin kennamu. Dhorkaadha; ilma lammataa, sadaffaa fii kan itti aanan keessaa guddifama. Sababiin isaas ayyaanni haadhaaf abbaa ilma quxusuufii hangafatti hafa waan ta'eefidha. Ilmoon guddifaachaa ilma Kallachaa jedhama. Kana malees maqaa biraas qaba. Innis ilma Barcumaa jedhama. Ilmi ofii dhalan yoo ta'e ammoo ilma Gudeedaa jedhama. Wan ilma Barcumaa jedhameefis sababa qaba. Ilmi guddifame tokko egaa guddifachaan raawwatee booda yoo milkiin isaa tole warri sun ilmoo argatan isaaf mirgi hangafummaanieeggama. Angafummaaf Barcumaa isaa hoomtuu irraa hinfudhatu. Warri isa guddifate ayyaantuu taanaan ilma gudeedatu ayyaantummaa argata. Jarri lachuu hoofkaltii walii keennu.

Yaada armaan olii kana irraa ayyaanni dhalootan kan darbu yoo ta'u hangafummaan garuu kan ilma dura guddifameeti. Ilmi Kallachaa kabaja qaba. Maalif isa jedhuuf waan Kallachaan guddifameef safuuf seera Kallachaa eeguuf ilmoo kanaaf safuu kennu. Yeroo baay'ee guddifachaan wal beekkumsaan yookaan fira dhiyoo irraa ta'a. Kana jechuun alagaa firooma hinqabne irraa guddifachuunnis danda'ama. Guddifachaan alagaa yeroo baay'ee ilmoo gatanii lafaa argame akka ilmoo ofiitti guddisuun jira.

Karaa biroon akka qorataan odeeffatetti Bara dur yeroo lolli adeemsifamu, ijoollee warri irraa dhuman fuudhanii akka kan ofiitti guddisuunis jira.

(Madda: Obbo Geetaachoo Gizoo gaaffif deebii 6-8-2010, qorataa waliin adeemsise).

Akkaataa sirni Guddifachaa itti raawwatamu qorataan Aanaa Kuyyuu Ganda Dubbannaa Agalootti argamuudhaan raawwii isaa akkaataa armaan gadiitiin kaa'eera.

Suura lakka 5. Ilma guddifachaaf kennamu kan qorataan 6-8-2010 kaase.

Aadde Dasii Jimaayyee obbo Hayilee Lammaa irraa daa'ima guddifachuu barbaadu. Jaarsa tokkoofii Baalteta Kallacha baachisuun osoo warri obbo Hayilee Lammaa quba hin qabaatiin galgala gala Loonii itti olseenan. Jaartiin Kallacha baattu ulfaan qabaa diinqatii ol na dabarsaa jettiini. Yeroo kana itillee afaniifii miila dhiqanii borootti ol dabarsanii jaartii cifiree teesiu. Lafti bari'ee jennaan dabalataan maanguddoo sadii ergatan. Akka aadaa Oromootti eebbatu sirna kana raawwachuuf hojiinjalqabaa maanguddoo eebba. Oromoon osoo Waaqa isaa hin kadhatin dubbiitti hin seenu. Yeroo namma araarsu, fuudhaf heeruma irrattieebba aabbifateet dubbiitti seena. Kunis waan raawwatamu sana keessa Waaqayyo nu gargaari itti nuu makami jedheeti kadhata. Eebbi kunis hangafaaf quxisuun walitti qabachuun kan eebbifamuudha.

Akka seeraf aadaa Oromootti otoo hangafni jiruu quxisuun hin eebbisu. Saffudha. Kan dura eebbisuu qabun nama dhalootaan ykn umuriin hangafa ta'eedha. Angafummaan ammo umurii qofaan kan deemu osoo hin ta'in dhalootaan kan deemudha. Bakka hangafti hin jirretti quxisuun eebbisuu ni danda'a. Bakka angafti jirutti garuu yoo hangafa irraa hoofakaltii argate maalee eebbisuun aadaa miti. (Maddi raga: Maanguddoo biyyaa).

Eebbi Maanguddoos akka armaan gadiitti dhiyaate.

Hayyee! Hayyee! Hayyee!

Waaqa uumaa, Waaqa uummamaa

Waaqa Burqaa Walaabuu

Waaqa sagaltama garbaa

Waaqa saglan Booranaa

Waaqa torban Baarentuu

Waaqa ciicoo gurraattii

Waaqa Caffee tumaa

Waaqa Shanan Gadaa Oromoo

Nagaan nubulche nagaan nu haa oolchu

Irraa gora dogogora nu haa oolchu

Waaqni hangafaa nutti haa dhiyaatu

Waaqni quxusuu nutti haadhiyaatu

Kormi cirri haa at'u

Rimeessi happee haata'u

Maseenni haa deessu

Deessun haa oofkaltu

Roobee nu haa wayyu

Arfaasan haa dheeratu

Bonni haa gabaabbatu

Arfaasan dabbaso haa magarsu

Dabbaso saayya haa uku

Kormi haa baroodu

Dullachi haa mar'atu

Jabbileen jalaa haa ukkatu

Biyyi nagaa haa ta'u

Mootummaa ofii jaalate nuu haa dhabu

Mootummaa jalatti uummanni nagaa haa ta'u

Eeyyee Kunoo Kallacha qabannee sikadhannee nudhaga'i!

Gadaan quufaf gabbina

Gabbisi Waaq!

Ittuma fufuun maanguddoonni walharkaa fuudhanii akkas jedhu;

Eeyyee egaa akka Aadaa Keenyatti mucaa kee kana guddifachuuf jennaa;

Yaa gooftaa Koo:

Karra Koo Na dhaabi!

Qe'ee kiyya abbaa itti naa godhi!

Kallachi Uumaa male hin bahuu; uumaa naqajeelchi

Sii Waaqatu kennee ati ammoo qe'ee Koo dhaabi!

Jechuudhaan waan dhufaniif himatu. Silaas akka tasaa warri oboo Hayilee dhala isaanii Kana guddisuuf osoo fedhii hin qaban ta'ee Kallachatu bahe jaarsatu jira yoo waan Jaarsi jedhu didan taate daabadha waan ta'ee warrii Obbo Hayilee Kallacha Muudanii sirna isa itti aanuuf beellama qabatanii Maanguddoofii Beera Eebbisanii galchu.

Akka qorataan daawwatetti Aadaa Oromoo keessatti namni kallachaaf jaarsan kadhatame hin didu. Sababni isaa Kallachi, jaarsaaf jaartiin safuudha. Akka amantii dhugeeffannaa Waaqefataatti nama Kallchaan maqaa dhahan yoo dhoowwatan qe'eefii namaaf hintolu. Kallachi safuudha. Kallachi humna guddaa waan qabuuf qe'ee warra Kallachatti haalee ni balleessa, sanyi sadeen hin ba'uuf; sanyiin midhaanii hin marguuf; sanyiin namaa hin guddatuuf; kan dhalate duudaa, naafaa jaamaa gochuu danda'a. Akkasuma jaarsaaf jaartii cifireen hawwasa keessatti kabaja guddaa qabu.

Eebbaaf kadhannaa armaan olii kana yoo ilaalle ergaa mataa isaa qaba. Kallachi uumadhaaf bahee uumaa naqajeelchi jechuun Kallchi seera Waaqayyoo malee hin bahu; uumaan Waaqa; Kallachi qajeeladha kanaafuu Waaqaf jedhii tole nuuf jedhi jechuudha. Karra koo dhaabi jechuun yoo dhalli hin jiraanne karri namaa nijiga; qa'een namaa nibada; ilmoon ammoo karra namaa dhaabuun dhalaa dhalatti dabarsa. Waan kana ta'eef akka qa'een koo hinbanne godhi jechuudha. Eegaa asirratti akka qa'een namaa hin banne karra namaa dhaabuu keessatti Kallachi idoo olanaa qaba. Nammoonni Kallachaan kadhataman diduu hindanda'an. Kanaanis akka aadaa Oromootti Kallachaaf jaarsa dura dhaabbachuu akka hindandeenye dhugaan hawaasa keessa jiru ni mirkaneessa. Gama biroon Kallacha kan baatu gaafa guyyaa akkanaa Baalteta. Akka obbo Amantee Gaaradoo jedhanitti Kallacha abbaan fedhe baachuu hin danda'u. Baaltenni kan filatamaniif qulqullu waan ta'aniifidha. Kallachi safuuf kabaja qaba. Erga Sirni tokkoffaan haala kanaan raawwatee sirni lammaffaan haala armaan gadiin dhiyaatera.

Qorataan gaafa sirni lammaffaan adeemsifamu achitti argamuun waan daawwate haala kanaan dhiyyeesa. Guyyaa sirna kanaa waan seeraa dhiyyachuu qabantu jira Isa kanas kan dhiyeeffatu warra Guddifachuu barbaadaniin dhiyaata. Waan seeraa guyyaa kanaa; Kallacha, Caaccuu, Damma, Aannan, Amolee soogiddaa, Alangee, Waraana, Jibicha, Uwwisaan ammoo Haadha deessuuf; Sabbata, Wandaboo (Qamisii), Kutaa tokko, akkasums Abbaadhaaf Kutaa tokko fidanii dhaqaniiru.

Warri Obbo Hayilee Lammaa waan qaban diggisanii eeganiiru. Ammas Maanguddoon ni eebbisa. Kanatti aansudhaan aadde Dasiin haati guddifachuuf deemtu waan dhufteef akkas jechuun yaada ishee ibsatti.

Yaa haadha koo wantin Kallacha baaseef

Jaarsa bargii dhammaseef

Jaartii cifiree dhamaaseef

Ani akuma kee harma qaba

Harma kootu duude

Harman itti baafadhaa

Nan ergadhaa

Qoraan naaf haa cabsu

Qotee naaf haagalchuu

Qe'ee koo haadhaabuu

Sii Waaqatu kennee; ati ammoo naa kenni!

Karra koo nadhaabi!

Jedheen maqaa Waaqaf lafaatiin, Kallachaatiin sikadhadha jechuudhaan yaada isaanii ibsatu Yeroo kana siif kennineerra ol seenaa jechuun gara manaatti seenu.

Yaada armaan olii kana irraa harma kootu duude jechuun dhala hingodhannee jechuudha. Harman itti baafadha jechuun nan daha jechuudha. Karra koo naadhaabi jechuun ilmim kun nadhaalu godhi. jechuudha. Akkuma jireenyi jiru duutis waan jiruuf yoo dhala hinqabanne karri namaa Doobbidhaan cufama. Kanaaf karra koo naadhaabi jedhama.

Suuraa lakka 6. Haadha Guddifattu kan qorataan kaase 28-8-2010 akka madda ragaatti kaase.

Erga hayyama argatanii manatti olgalanii sirna uwwisaatu adeemsifamera. Uwwisaanis haadhaaf abbaatti uwwifameera. Haaluma kanaan jalqaba haadha deessetu uffate. Kunis safuu haadha deessee eeguufin kan raawwatuudha.

Suura lakka 7. Uwwisaa gaafa guddifachaa iddoo sirni kun raawwatutti haadha duussetti uwwifame kan qorataan 28-8-2010 kaase.

Suura lakka 8. Abbaatti uwwifamu kan qorataan (28-8-2010) kaase

Erga srinni uwwisaa raawwatee sirna nyaataf dhugaatitu adeemsifameera. Waan seeraa fidanni dhufan abbaa Kallachaa habbuuqqachiisuun eebbifamu. Abbaan Kallachaas akkas jechuun eebbisa.

Damma ta'a!

Akka Damma kanaatti walitti wi'aawa!

Aannaniif garaa ta'aa; Walii gala!

Warra aadaaf safuun bulu ta'aa

Ilma abbaaf ajajamu; intala haadhaf ajajamtu Rabbi

Isinhaataasisu

Horaa bulaa! jedha.

Warrii mucaa guddisanis mijuu seeraa warri guddifatu fidee dhufe Dammaaf Aannan habbuuqqachuun warra guddifachuu dhufanitti biifuun eebbisu.

Kanatti aansudhaan adeemsa waadaa galuutu itti aana. Waadanis kan galamu warra guddisuufii guddifatuniidha. Kan waadaa galchisiisu Lukoo abbaa Kallachaafii jaarsa biyyaati. Sirna kana raawwachuuf fira gara warra guddifatuu keessaa namni daabanaa hinqabne filatamee akka jilbiiffatu ajaja. Yeroo sirni kun raawwatu Waraani hirkoodhaa bu'eetti gara bahaaf dhihatti garagalee ciisa. Fira warra guddifatuu keessaa kan daabana hinqabne jilbiibbii seena. Warri guddifatu akkas jechuun lukoon abbaa kallachaafii jaarsoliin waadaa galchu.

Akka yaada odeeffanno kennitootatti Daabanaa kan hinqabne jechuun qaama guutuu kan qabu jechuudha. Ilkaan, Ija, harka, miila, quba harkaa guutuu kan ta'etu jilbiinfata. Kunis kan agarsiisu wanti akka aadaa Oromootti Kallachaa guutumalee hir'uu akka ta'uu hinqabu.

Akka obbo Geetachoo Gizoo 10-9-2010 natti himanitti ilmi guddifame kun kan ittiin dhaadatu; gaafa rakkoo ana dhiiratu nadhale kanaaf hundan caala jedhee kara xiinsammuuttin itti amanuun jiraata. Kun ammoo kabaja isaati. Warri guddifachaa dhufan akka armaan gadiitti waadaa galaniiru.

Daa'imini kun kiyya jedhee kiyyaa miti hin jedhu!

Waadadha!

Seera!

Seera Odaa Nabeti

Seera kana hin jigsu.

Warri guddisus akkas jechuun waadaa galaniiru.

Daa'ima kana Sii kennee kiyya hin jedhu!

Waadadha!

Seera!

Seera Odaa nabeeti!

Seera kana hin jigsu! jechuudhaan waada galu.

Erga warri guddisuufii guddifatu waadaa seenanii lukoon abbaa Kallachaa seera lallaba. Mucaan guddifamu gosiin isaa Illaamuu yoo ta'u gosti itti guddifamu ammoo Aabbu ture. Lukoon abbaa Kallachaa, Mucaan kun har'aa qabee yemmu gosa Aabbutti guddifamu; yoo du'e gumaan isaa kan Aabbuti, yoo nama ajjeese Aabbutu gumaa baasa; maqaas haara'a baafata; seera Odaa Nabeetu kana ; Seerri Odaa Nabee hinjigu ; hin dhagala'u jechuudhaan alangaa lafaa ol kaasee dhukaasa. Kan itti aansun Kallachi muuda qaba. Jaarsoliin gara lammennuu dabaree dabareen eebbifama.

Eebba gara lamaani yoo eebbisan;

Mirmaduun bakka baheefis milkii haata'u!

Bakka dhaquufis milkii haa ta'u!

Fira milkii qabu ta'aa! Jedhanii yoo eebbisan

Haadha guddifatteen ammoo;

Ayyaantuu ta'ee garaa waaree dhaqe kanaaf dabalaa ta'ee haa guddatu.

Garaa waaree kana haa deebisu

Harmi sii haa bahu

Gudeedni kee haa xuraa'u

Mirmaduun mirmaduu siif haata'u

Ilmoo siif ergamtu duutu karaa sidabarsu siif haata'u; ittiin jedhu.

Kanatti aansuun mirmaddu walharkaa fuudhutu geggeeffameera. Aadde Dasiin mucaa ishee harkatti qabatee haadha deesseef Amoolee Soogiddaa kennitee gara bakkeetti bahuun gaaddisa wa'ii jala teessee ilmoo ishee harma afaan keessi. Yoona eebba abbaa guddifatuutu itti aana. Innis haadha manaa harkaa fuudhee aannan mucaa unachiisuun ofiifis habbuuqqatee itti biifuun akkas jechuun eebbiseera.

Aannaniin raagi!

Bookaan Raagii

Dammaan raagii!

Quufaan raagi

Biqilaan raagi

Warra keetii ergami

Nama warra kee beeku sihaa taasisu

Ayyaantuu ta'i!

Garaa waaree kana deebisi!

Maqaa haara'as baasaaf. Amma haati guddiffatte Muta mataatti suuqqatee gara mana isheetti qajeelti.

Akka qorataan odeeffatetti haati ilmoo argatte tun erga mana ishee geessee diinqa teessi.Marqaan ni hojjetama.Dubartoonnis ililchanii dhangaa qophaa'e nyaatu.Meeshaaleen sirna kana keessatti dhiyaatan fakkoommii kan ofii isaanii qabu.

Mutaa: Mutaan meeshaa qara qabu kan dubartiin faaya manaa adda addaa ittiin hojjetaniidha.Fakkoommiin mutaa seexanni inaafttee yoo itti dhufte kanaan waraani jechuu dha.Dubartoonni dahan yeroo baay'ee Mutaafii waan qara qabu qabataanii alatti bahu. Sababiinsaas seexanni waan gaarii hin jaalattu kanaaf araasii barbaaddi.Akka aadaaa Oromooti ittiin ofirraa waraanuuf tajaajajila jedhameetti yaaddama.

Alangaa: Alangaann meeshaalee aadaa seera tumuudhaaf oolan keessaa tokko ta'ee mallattoon isaas olaantummaa seeraa kan ibsuudha.

Eeboo: Eeboon meeshaa seera ittiin tuman keessaa tokko ta'ee safuu qaba.Seerri tumamee hanga labsamutti namni tokko fuuldura eebowanii goonkumaa hin qaaxxamuru.

Okolee: Okoleen meeshaalee seera raawwachiisan keessatti kan ramadamu yoota'u kan Aannan itti Elman kabaja guddaa qabuudha.

Kana irraa faayidaa meeshan aadaa qabu iddoo isaatti beekkamadha.Haata'utii Kallachi kan harkaan hin toffamne kennaa Waaqaa hundumaa caalaa kabajaafii safuu guddaa kan qabu ta'uusaatu kaan irraa aad godha

Odaa: Odaan ulfaa Uummata keenyati.Mallattoo aadaafii seenaa uumata Oromooti. Odaan galma Uummata Oromooti.Bara dur Oromoon Odaa jalatti walgahee seera tumata, kan wal dhabe araarsamWaaqa kadhata.Akka yaada odeeffannoonni kennannitti Uummanni Oromoo Odaa akka galmaatti waan filateef qaba.Sababni isaas Icitii waaqatu Odaa bira jira waan ta'eefi.

Suura lakka 9.Odaa Oromoo kan qorataan 21-1-2010 fudhate.

- ✚ Iddoo Odaan jiru bishaantu jira.Bishaan jiidha.Jiidhiifi Oromoon adda hin bahan.Walitti hidhatama guddaa qabu.
- ✚ Odaan daraaraa malee ija godhata.
- ✚ Odaatti bakakkaan hin bu'u.Odaa jala sodaan hin jiru; iddoo nagaayaa fi aara galfiiti.
- ✚ Bineenssonni bosonaa: Jaaldeessi, Qamaleen guyyaa irra oolu; halkan irra hin bulan.
- ✚ Holqi Odaas nagaan.Bofaaf Buutin jalatti hin galan.
- ✚ Mukni Odaa gaaguraan ulama. Bidiruus ni ta'a.Yeroo bishaan bidiruu dhundhuma lama fagaattee deematee bishaan si hin nyaatu.
- ✚ Odaan akka muka biraa gohaa ykn sagalee hindabarsu
- ✚ Firiinisaa wal duraa duuba bilchaata, akkasiin coocira soora.
- ✚ Muka ykn biqiltuu isa jalatti margan hindhoru
- ✚ Bonaaf ganna lalisa.
- ✚ Muka isa irratti margu sooree guddisa.

🌈 Firiin isaa hin biqilu ykn hin margu

🌈 Gaaddisa malee gaaddidduu hin qabu.

Oromoon uumama lafa kana irra jiru hundaaf seera qaba. Abbaan Gadaa Odaa jala taa'etuu seera tuma. Yeroo tumus Tumee Seera! Hijigu, Hindhangala'u. Seera Gadaa Oromooti! Seerrii gumii Odaa jalatti yoo lallabamu; abbaan gadaa wayyuu, Kallachi wayyuu jedhamee lallabama. Odaa seeratu jalatti tumama malee adabbiin jalatti hinraawwatu.

(Madda raga: Obbo Seefuu Kadir Ogeessa Biiroo Aadaafi Turizimii Oromiyaa).

Akka obbo Amantee Gaaradoo 6-10-2010 natti himanitti seerri Odaa Nabee jalatti murame keessaa kanhinjigne nama Daangaa dhiibu, Ilmoo Guddifachaa, kan duudhaa irratti haalefi niitii obboleessa dhaale.

Namni dhokatee maasaa namaa dhuubu; Seera Odaa Nabeet diige hin fayyu. Namni guddifatee yoo dhala argate isa guddifateen ati kiyya moti jedhe waadaa Kallachaafi seera Odaa Nabeeti cabsee Fayyina hin qabu. Namni duudhaa irratti hammenya godhe seera Odaa Nabeet cabsee hin fayyu. Namni niitii Obboleessaa dhaale sanyiin akka hin banneefi yoo kan irrattii dhiibbaa godhe seera Odaa Nabeeti diigee fayyina hin qabu. Kanarraas wanti huubatamu seerri daangaa, guddifachaa, duudhaafi dhaalman niitii Obboleessa Seera Odaa Nabeetti lallabamee hincabu hin diigamu.

Karaa biroon Kallachi tumaa seera qaba. Odaan Nabee iddoo abbaan Kallachaa Aanaa Kuyyuu seera waraabbatudha. Akka yaada odeeffanno kennitootatti abbaan Kallachaa seera lallaba malee seera hintumu. Abbaan Kaallachaa Oromoo Odaa shan jalatti wal gahee seera waraabbata. Shanan Odaa Oromoos: Odaa Nabee Shawaa Bahaa Aqaaqii, Odaa Bultum Harargee lixaa, Odaa Roobaa Baalee, Odaa Bisil Godina Shawaa lixaa Aanaa Iluu Galaan, Odaa Bulluq Horroo gudurruutti argamu.

4.2.8. Kallacha Sirna Gumaa Baasutti

Akka Gumii Waaqeffannaa Addunyaa (2018:168) irratti ibsame, Gumaa jechuun hiika baay'ee qaba. Isaanis: haaloo, beenyaa, gatii lubbuufii dhiigaa kaaffaluu, waan kurfaaye tokko, gumaa ijaa yookaa agartuu, gumaa foonii waan kana fakkaatutti hiikuun nidana'ama. Gumaan asitti ilaaluuf deemmi kan lubbuu ykn dhiigati.

Seenaa jireenya dhala namaa keessatti waldhabbiin beekaamaa fi waan hin oolledha. Waldhabbiin namoota gidduutti uumamu kan dhimma hariiroo hawwasaa diigu du'aaf ajeechaa ta'uu danda'a. Waldhabbiwwan kanneen akka hin uumamne, yoo uumaman immoo haala ittiin hiikamanii fi nageenyi namoota dhuunfaa fi hawwasaa akka eeggamu gochuuf malootni fi sirnootni adda addaa hojii irra oolaa turaniru.

I. Reebicha ilaalchisee

Dirmammuu: Dirmamuun namni seeran ala humna ofiitti fayyadame uleedhaan yookaa kan biroon osoo hin madeessin reebudha. Kanaaffis tumaan seeraa kan araan gadiiti.

✚ Namni osoo hin madeessin nama rukutee dirmammeeesse qarshii 500.xx qarshii dhibba Shan baasa.

✚ Namni uleedhanis ta'ee waan birootiin nama rukutee maddeesse qarshii 1000.xx Jechaan kuma tokko qarshii baasa.

✚ Namni gara jabinaan meeshaalee qara qabaniin kan akka Qottoo, Eeboo, Haamtufii k.k.f.tuutiinna madeesse qarshii 200.xx jechaan qarshiidhibba lama baasa.

Qaama Hirrisuu: Qaama hirisuun reebichaan qaama namaa irraan miidhaa geessisuudha. Kunis akka kanaa gadiitti tumaan seera akka aana Kuyyuutti jiru akka kanaa gadiiti.

i. Buqqa'aa

✚ Qaama namaa rukutee kan buqqise qarshii 1000.xx jechaan qarshii kuma tokko baasa. Wal'aanees ni fayyisa.

ii. Cabaa

✚ Qaana namaa rukutee kan cabse qarshii 2000 baasa. Wal'aanees ni fayyisa. Baasiin mana yaalaas ragaan dhiyaateen dabalataan ni kaffala.

iii. Ija jaamsuu

✚ Namni ija namaa balleesse ija tokkoof qarshii 6000 baasa. Gurra Qurxuu

iv. Namni uleenis ta'ee waan qara qabuun Gurra namaa qurxe; Gurra tokkoof qarshii 4000.xx jechaan qarshii kuma afur baasa.

v. Ilkaan kan cabse

✚ Ilkaan fuulduraa kan cabse baay'ina ilkaan sanaatiin Warqii (kg 18) dhaabsisa yookaan haala sharafa Warqii tibba sanaatiin yoo abbichi waliigale maallaqa shallagee baasa.

✚ Ilkaan Ha'oo, Qarriffaa dabaltee tokkoon tokkoon qarshii 3000.xx jechaan qarshii kuma sadiibbasa.

✚ Quba kan Qurxe

✚ Quba Abbudduu yoo qurxe qarshii 5000 kaawwan yoo ta'e qarshii 3000.xx jechaan qarshii kuma sadii baasa.

II. Ajjeechaa (Lubbuu Dabarsuu)

Namni lubbuu namaa dabase tokko adabbiin seeraa akkuma jirutti ta'ee Gumaan qarshii 10000.xx jechaan qarshii kuma kudhan baasa. Konkolaataan yoo nama ajjeese qarshii 40000.xx jechaan kuma afurtama kanfala.

Namni Kallacha iddoo hinbarbaachifnetti baase arshii dhibba shan(500.xx) adabama.

Akkaataa barruu tumaa seeraa kanaatiin Kallachi waan sadiif qofa baha. Isaanis:

✚ Nama nama ajjeesee adabbii seeraafixate Gumaa nyaachisuuf ykn Dhimma lubbuu walqabatuf

✚ Yakka cimaa dhoksaatti raawwate baasisuuf ykn Dabdee hawaasa keessaf

✚ Guddifachaaf

Yaada armaan olii kana irraa adabbiin seeraa akkuma jirutti ta'ee maanguddoon akka naannoo naannoo isaatti seera ittiin nama waldhabe araasu qaba. Karaa biro Kallachi dhimaa dhuunfaaf akka hin oolle raga odeeffanno kennitootaa kanaan mirkanaa'era. Dhimma dhuunfaa kan jedhamu fakkenyaaf nama tokko jalaa uleen ,haamtuun qottoon yoo bade Kallachaan naaf kaxsiisa jechuun seeran ala Kallachi akka bahu gochaa tureera. Dhimma

gosaa kan jedhamu fakkeenyaaf qotiyyon,sangaan Fardaafii kan biro kan nama dhuunfaa osoo hin taane kan gosaa waan ta'eef yoo dhoksaan miidhan irra gahe gosatu Kallacha baasa.Kallacha dhimma lubbuun walqabatuuf baasuu kan jedhamu waan lama of keessaa qaba.Inni tokko osoo lubbuun kabajamaa ilma namaa hin badiiniifii inni lammeessoo erga lubbuun bahee kan biraa dabalamee akka hin baanefii cubbuu nama du'ee of irraa dhiquuf gumaa baasuuf Kallacha baasu.Osoo lubbuun hin badin inni jedhu namni sababa adda addaatiin yoo walitti bu'e; lubbuu walii dabarsuuf Qottoo walitti qarate,ulee walitti sooffate,meeshaa waraanaa walitti bitate;jaarsaaf gosatu Kallacha baasee araarsa.

4.2.9. Kallacha lafa Dabdee Hawaasa Keessa Jiruu hiikuutti:

Akka obbo Ilaala Dhaabaa 18-9-2010 irraa qoratichi odeeffatetti, dabdeen hawaasa keessaa yeroo namni dhoksaan dukkana uffatee lubbuu nama balleessu, Dorrobaa namaa qaluuf qalchiisu, Korma baroodu qaluuf qalchiisufii akka waliigalaatti sanyi sadeen irraan balaa geessisudha.Adeemsa kana keessatti maatifii firri dhiyoo miidhaafii balleessaa walgahanii waa'ee dabdee uummamee ka'umsa isaa miidhaa qaqabeefii fuula duratti maal godhamuu akka qabu waliin mari'atu.Sababiinsaas namni tokko dhossaan yoo dabdee raawwate fakkenyaaf yoo nama ajjeese gumaa baasuu qaba.Akka Dirrib (2016:262) ibsetti, “Namni nama ajjeesee tokko osoo Gumaa hinbaasiin yoo Lammii waliin jiraate Lammiin sun xuraa'e jedhama.Kanaaf Lammii sana keessa jaamaa, naafa, raatuu, maraatatu dhalata” juchhuun kaa'era.

Kana irraas wanti hubatamu name dhoksaan daba raawwate guyyaa isaa eege baha waan ta'eef gosti walitti yaa'ee Kallachaan dhugaa awwalleme baasa.Akka Oromoo Tuulamaatti Abbaan Kallachaa Gadoomni isaa egere yoo ta'e barana seera waraabbatee yeroo Gadooma bahu seera lallaba.Osoo Gadaan hinbahinseera tumame hinlallabu sababni isaas abbaan Gadaa yeroo seera tumuosoo gadaa hin bahin galtee nanimtu jedhee itti seerrata.Yeroo lalabus akkas jedha; Warri n nama ajjeftan harka baafadhaa; osoo Gubaan Masqalaa hingahin;Warri dabdee gootan himadhaa dabdeen isin hinhanqatu seera Odaa Nabeetu akkana jechuun lallaba.

Abbaan Kallachaa Oromoo Tuulama BachooAnaa Kuyyuu Odaa Nabeetti seera warrabata. Abbaan Kallachaa aangoo seera tumuu hinqabu.Serra Waraabbate gaafa Guyyaa Gadooma

isaa eeggatee lallaba.Namni dhossaan waa raawwate yoo dhugaa hinbaasne qe'eensaa nibada.Akka qe'eensaa hinbaanne Kallachaan aadaan furmaata argata.

Adeemsi kun aadaa saba Oromoo keessa qofa osoo hintaane aadaa saba birrootii haala walfakkatu qaba.Akka qorataan odeeffatetti fakkeenyaaf saba Ma'oorii biyya Niwuuzlaandiitti argaman waliin tokko.Adeemsichi keessumattuu dhimma dargaggootaa dabdee raawwatanii ilaaluu irratti bu'a qabeessa ta'uun hubatamee biyyoonni akka Awustiraaliyaa, Afrikaa Kibbaa, Ayeerlaandifii kanbiroos dhimma itti bahaa jiru. (Madda Toora Interneetii <http://www.idea-int/>)

Akka obbo Fiqaaduu W/Mikaayil 10-9-2010irraa qorataan odeeffatetti, Xiyyeeffannoon dhimma dabdee mala aadatiin Kallachaan xumuruu (Restorative Justice) nama badii raawwate adabuu osoo hin taane miidhaa qaqabe bayyanachiisuufii badiiwwan raawwataman sirreessudha.Kanas miidhamtoota giddugaleessa gochuun kanneen daba raawwatanis adeemsa waldhabii hiikuu keessatti fedhiin akka hirmaataniifii qaaman walitti dhufanii akka yaada waljijjiiran gochuun namoonni badii sanyi sadeen irraan gahan itti gaafatamummaa akka fudhatan taasisa.Murteen adeemsichaan kennamus fedhii dhimamtootaa adeemsichaa keessatti hirmaatanii irratti kan hundaa'e chechuudha.

Dhimmamtoonni miidhamaafii balleessaa adeemsicha keessatti hirmaatanii miira isaanii kan ibsatan akkasumas waan ta'uu qabu waluumaan kan murteessan waan ta'eef murteen sun illee raawwatamummaa qaba jedhamee amanama.

Yaada armaan olii kana irraa wanti hubatamu Kallachi waan hawaasa keessatti dhokasaan raawwatame dhugaa baasuu keessatti gaheen qabu ol'aanadha.Inni kun ammoo qaama lamaanifuu faayidaa guddaa qaba.Miidhamaan dhugaan baheefii yaadaa qalbiin fayya.Akka aadaa Oromootti dhugaan maalaqaa oli.Dhugaan bahee namichi badii raawwate amanee jennaan miidhamaan kanaa ol wanti inni barbaadu tokkollee hin jiru.Namichi dukkana daheeffatee sanyi sadeen irraan miidhaa geesise Kallacha fuuldura dhabbatee hinsobu hinsobiisu.Dhugaa jiru baasee murtii itti kennamuuf dhiifama gaafatee hambatti makama.Sobee waan raawwate haalee jennaan sanyi sadeen isaaf hin bahu.Fayyaa nagaa hin argatu.Kana hambisuuf Kallachi iddoo olaanaa akka qabu rakkoo uumaame akka furuu

kanaafis durii kaasee hanga har'aatti uummanni Oromoo Aanaa Kuyyuu itti dhimma bahaa jira.

4.3. Eenyummaa Abbaa Kallachaa

Akka Obbo Amantee Gaarradoo 6-10-2010 natti himanitti Kallachi kan gosaati. Gosa keessaa kan ilma hangafaati. Kuyyuu ilmaan afur hore. Isaanis: Haco, Kura, Illaamuufii Aabbu jedhamu. Kallachi yeroo jalqabaa hora walaabuutii dhufe ilmaan hangafa Kuyyuu Haco balbala Waaccuu warra Jaale Masootti argama. Tarii namni har'a Kallacha argate callisee fudhatee mana isaatii hin galu. Warra hoodaa dhaqeeetu waan inni itti wajatu dhibaasee fudhatee gosa ofittiin gala. Yoo kana ta'uu baate daabadha; daaban sanyii namaatti nama dhuunfatti gala waan ta'eef of eeggannoon Kallachi qubsiifama

Yaada armaan olii kana irraa wanti hubatamu abbaan fedhe ani abbaa Kallachaati yookaan nuti abbaa Kallachaati jechuun hin danda'amu. Kallachi abbaa qaba. Abbaan Kallachaa Sanyii dura Kallacha argate sanaati.

Qooda abbaa Kallachaa Hawwasa keessatti qabu: Akka obbo Amantee Gaarradoo 6-10-2010 jedhanitti, Qoodni abbaan kallachaa hawaasa keessatti qabu Nama rakkate hiikudha. Seera lallabuudha. Akka abbaa Kallachaa aanaa Kuyyuu Seerri kan waraabbamu Odaa Nabeetii. Aanaa Kuyyuu isatu bulcha. Itti waammamni isaas abbaa Gadaa Tuulamaati.

Naamusa abbaan Kallachaa eggachuu qabu: Naamusa jechuun aadaafii seera uummataa waliin jiraatanii beekanii kabajuudha. Naamusa fi safuu qabaachuun Waaqafii nama biratti jaalatamaada. Abbaan Kallachaa tokko naamusa gaarii kan orma biratti fakkii ta'u agarsiisuu mala. Bakka gaaritti argamuu, afaan toluufii waan aadaafii seeraa hawaasaa miidhagsu, waan safuu qabu hojachuun abbaa Kallachaa irraa eeggama. Abbaan Kallachaa ulee Maqooma hin qabatu zangii qajeelaa malee. Hin abaaru ni eebbisa malee. Nama dogore karaatti sihaadeebisu jedha male akkana si haa godhu hin jedhu. Iddoo jaarsummaattis lukootu eebbifata malee ofii hin eebbisu. Abbaan Kallachaa hin raagu hooda dubbata malee. Abbaan Kallachaahin hamatu; hin sobu; hin sobsiisu; hin hatu; hin hachisiisu; hin ajjeesu; hin ajjechisiisu; Sobaan ragaa hin bahu. Dhugaa arge ammo sodaadhaan raguu hin dhiisu; hin haalu; anoo waa argee araarama jedha malee. (Madda: Obbo Getaachoo Gizoo, 6-10-2010).

Safuu Abbaan Kallachaa Hawaasa Keessatti Qabu: Safuu jechuun akkaataa uummanni jiruuf jireenya isaa ittiin geggeessu, ittiin wal too'atu, walkabaju, uumaf uumama safeeffatu jechuudha. Haaluma kanaan abbaa Kallachaa kabajuun safuu Waaqayyo jaalatuudha. Abbaa Kallachaa dura hin eebbifatan; safuudha. Barcuma abbaa Kallachaa irra hin taa'an duras hin ta'an; safuudha. Abbaa Kallachaa laga dura hin ce'an; safuudha. Mijuu abbaa Kallachaa dura hin fudhatan; safuudha. (Maddi ragaa; Maanguddoo Biyyaa).

4.4. Kallacha Enyutu Dhaala?

Kallachi kan ilma hangafaati. Yoo abbaan du'ee meeshaan waraanaa: Eebboon, Qawween, Zinnaari; horii keessaa kan bifa qabu qe'ee waliin Kallacha dhaala. Yoo ilmi dhiiraa hin jiru ta'e gosatu wal waamee akka hangafaaf quxusuutti ganda hoodaa dhaqanii waan inni itti wajatu qopheesanii Kaallacha fudhatu.

Kallachi ni haxaarrama. Yeroo baay'ee Dullachaaf Kormaan haaxarrama. Kan haxaarus gosa ta'a. Inii Kallacha dhaale yeroo mana ofiitti galu tolfannaaf hoolaa daalacha yookaan har'aa tolfateet fudhatee gala.

(Madda Obboo Amantee Gaaradoo, 6-11-2010).

Yaada armaan olii kana irraa wanti hubatamu Kallachi kan gosaa ilma hangafaa seeran dhaallamu; dhala irraa dhalatti darbu ta'a. Akka tasaa namni har'a Kallacha argate callisee fudhatee hin galu. Warra hoodaa dhaqeeti waan inni itti wajatuun haxaaree jaanoon mare iddoo qulqulluu kaayuun tajaajila hawaasummaaf oolcha.

4.5. Ilaalcha Hawaasni Kallachaaf yeroo Ammaa Qabu

Isin Dhalloonna ammaa kun Kallachaaf ilaalcha akkamii qabdu? gaaffiin jedhu akka ka'umsaatti ka'ee itti dabaluun gaaffiwwan kan biroos kaasuun hubannoon isaan kallachaaf qaban maal akka ta'e bira gahameera. Ragaa odeefannon kennotoota irraa argameen akka Godina Shawaa Kaabaa aanaa Kuyyuutti yeroo ammaa ilaalchi hawaasni keessattuu dhaaloonni haarawaan kallachaaf qaban baay'eelaafadha. Kanaafis sababa adda addaatu jira. Sababoota jiran keessaa irra guddaan dhiibbaa amantii biyya ambaatti dhufannidha. Kanamalles Akka Filee, (2016:17) ibsutti, guddina aadaa irratti rakkoo alaa kanneen jedhaman kallattii adda addaatiin ibsamuun danda'ama. Fakkeenyaaf gosoota

ruqoolee adda addaa Oromoo irratti rakkooleen alaa kanneen dhiibbaa fidaa turan ammas itti jiran keessaa dhiibbaa siyaasaa gita bittoota habashaa, dhiibbaa amantiwwan biyyoota alaa,hanqina deeggarsa mootummaafii ammayyuummaa kanneen ijoodha jechuudhan kaa'era.

Akka yaada armaan olii kana irraa hubatamutti waan gurgudda sadi dhaloonni har'aa amantiifii aadaaisaanii akka gatan godheera.Isaanis dhiibbaa siyaayaasaa, amantiifii gargaarsa mootummaa dhabuudha.

Dhiibbaa Siyaasaa: Akkuma beekkamu Mootummoonni habashootaa duraanii 'Ye Oromoon hisbi meqenesfii meretun maxabeb'dhadannoo jedhu cinaatti aadaafi amantii Oromoos lafa kanarra dhabamsiisuun kaayyoo isaanii ture.Akka fakkeenyyatti armaan dura namni amantii Waaqefataa hordofu iisaan biratti ashabbaarii, nama amantaa hinqabne kan akkanumaan jiraatu jechuudhaan piropagaandaa afuufaa turuuu isaanii yaadannoo yeroo dhiyooti.Yaata'u malee Waaqeffachuun amantii miti?Afaan isaaniin yoo Waaqefattan malee Waaqayyo namaaf hindhaga'u?Waaqeffataa jechuun nama amantii hin qabne jechuudha?Gaaffiwwan jedhaman ka'aa turaniiru.Gaaffiwwan kun qorannoo birootiin deebi ni aegatu yoo ta'es dhiibbaan siyaasaa duulauummata Oromoo mataa gadi qabchiisuu cinaatti aadaa Oromoo balleessu keessatti dhiibbaan siyaasaa armaan duraa gahee olaanaa taphachaa tureera.

Amantii: Amantiin alaa dhufe kamiyyuu harka tokkoon meeshaa waraanaa uummata Oromoo ittiin ajjeesan; harka tokkoon wangeela amantiif aadaa Oromoo ittiin lafa kana irraa balleessan fudhatanii dhufu.Bu'uruma kanaan meeshaaleen ulfaa Oromoo kan akka Kallachaa,Caaccuu,Callee,Bokkuufii kan kanafakkaatan afaan warra kiristaanatiin meeshaa seexanaa;afaan warra musiliimatiin kaafira gataa; gubaa;jechuudhaan kan gatanii kaan gubaniiru.Oromoonni,eenyummaa Oromoo eeguu caalaa waan Ormaa fudhatanii ittiinjiraachuu filatanii alagaa waliin ijaarramanii aadaafii eenyummaa balleessuu keessatti hirmaataniiru.

Mootummaa: Akka Filee (2016:19) ibsetti, Aadaa hawaasa tokkoo guddisuus ta'ee balleessuu yookaan hakuucuu keessatti mootummaan biyya bulchu gahee olaanaa qaba.

Guddinni biyyaa aadaafii afaanii walqabataadha.Kanaaf ammoo gumaachi mootummaa guddaadha.Ummata waliin ta'uun aadaaf afaan saba guddisuu qaba.Mootummoonni armaan dura turan warra aadaa Oromoo guddisu osoo hintaane balleessuu irraatti xiyyeeffatanni

turan. Akka fakkeeniyatti namoonni Waaqefataa ta'e maqaadhuma amantiinsaa Waaqefataa ta'eef doorsifamaa hidhamaa tureera. Kanumaanwal qabatee Namootni ayyaana Oromoo irreensa bara (2009) Hora arsadii irraatti rasaasa mootummaa Wayyaanetiin dhuman yoomiyyuu seenan hindagatu. Kunis waan ta'eef sababa qaba. Warri kana raawwatan irreensi kan seexanaati, ofumaa ajjeessanii kaan bool'a qotanii jiraan awwalanii seexanatu kana godhe achi hindeemina jechuun karaa ittiin piropagaandaa afuufan keessaa tokko akka ta'e hubachuun nama hin rakkisu. Haala kanaan aadaa Oromoo jibbisiisaa kan ofii guddifachaa turaniiru. Keessattu amantiin kamiyyuu kan alaa dhufe daa'imman Oromoo irratti hochechuudhaan akka isaan of dagatan harka wayaa jalatiin biyya keenya koloneeffachaa jiran tilmaamuun waan ifaan mula'atuudha. Kun walitti ida'amee dhalaonni haara'aan akka aadaaf meeshaa aadaa isaanii hinbeekne taasifame. Akka namoota tokko tokko irraa karaa al idileen odeeffadhetti Kallachi dur Oromoon akka guutuu biyyaatti ittiin bulaafii wal bulchaa ture ha'a naannoo shawaa qofatti beekkama. Kara Lixaan amantiin pirotestaantii, Bahaan amantiin Musiliimaa, Kaaban Amantiin Ortodoksii, duula eenyummaa aadaa Oromoo balleessuu irratti banan kan itti fufanii jiranniffi kanaanis meeshaan aadaa kan akka Kallachaa sirna adda addaa keessatti tajaajila adda addaaf oolu akka badu taasifameera.

Akka ragaan odeeffannoon argame ibsutti yeroo ammaa Warra rakkoon irra gahe qofatu bakka Kallachi jiru yaadata. Rakkoon hojii namaa dukkana uffatee raawwatu; akka tasaa osoo beekuu raawwatu; furmaataf Kallacha barbaada. Kallachi ofiif of beeksisaa jira. Dargaggoonni Kallachi hin hooma nu hin godhu jedhanii sobaan waan argan hin agarre jedhanii kakatan qabatamaan akka aanaa Kuyyuutti kan ijaa badan; gurraa duudan ni jiru.

BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, ARGANNOOFII YABOO

QORANNICHAA

Boqonnaa kana jalatti haala waliigala qorannichaa kan ilaaludha. Bu'uruma kanaan qabxiilee gurguddaa sadi: Cuunfaa, Argannoofii Yaboo yoo ta'an akka itti aanutti dhiyaatu.

5.1 Cuunfa

Qorannoon kun xinxala Sirna Kallachaafi gahee Kallachi sirnoota adda addaa keessatti qabu kan jedhu irratti kan geggeeffamedha. Qorannichas daangessuufii qabatamaa gochuun barbaachisaa waan ta'eef qorataan qorannicha haala qabatamaa Godina shawaa Kaabaa Aanaa Kuyyuu irratti xiyyeeffachuun qoratee dhiyeessee jira. Boqonnaa tokkooffaa keessatti eenyummaafii aadaan saba Oromoo maal akka ta'eefii hiikaa aadaa hayyoota gara garaatiin qabu ilallamee kan dhiyaatedha. Maalummaafii faayidaan meeshaan aadaa qabu ilaallame kaa'ameera. Aadaa Oromoo keessaati meeshaaleen kennaa Waaqaa tahan keessoofii fedhii uummata Oromoo ibsan heedduun jiraatanis Kallachi Oromoo durii kaasee hanga yonaatti dhiibbaan karaa adda addaan irraati adeemsifamaa dhufus har'as tajaajila adda addaaf ooluun isaa ilaallamee lafa kaa'ameera. Maalummaan fookiloorii, goorowwaan Fookiloorii, kanneen akka duudhaa hawaasaa, aartii sochii qaamaa, afoolaa, wanta aadaa tokkoon tokkoon ilaallamanii xinxaalamaniiru. Yaaxinaleen fookiloorii kanneen qorannoo kana waliin adeeman filachuun dhiyaatera. Haaluma kanaan yaaxina aadaa hawaasaa bu'ureeffachuun adeemsifameera. Kunis ammayyummaan aadaa hawaasa tokkoo itti ibsamu, itti fayyadamuufii qoratu akkaataa hawaasni tokko buukkumsa isaatti gargaaramee hojjiirra oolmaa meeshaalee aadaa irratti wantoota dhiibbaa keessaafii alaa geessisan kanneen guddina hawaasa tokkoo irratti rakkoo fidan akkaataa aadaan hawaasa tokkoo aadaa hawaasa biro irratti dhiibbaa fiduu danda'u qorachuuf gargaara waan ta'eef haaluma kanaan dhiibban Kallacha Oromoo, aadaa Oromoo maal akka ta'e ilaallame teessifameera. Qorannoon kun mala qorannoo akkamtaatti fayyadamuun geggeeffamee bu'aanis argameera.

Mata-duree qorannoon irratti geggeeffame bu'ureeffatee gaaffiilee bu'uraa qorannichaatiif odeeffannoon dargaggoota, maanguddoota irraa funaanname xinxaaluu hiikni itti kennamee kan dhiyaatedha. Qoratiichi qorannoo kana geggeessuuf iddattoon dhimma itti bahe gosa iddatessuu keessaa miti-carraadha. Haaluma kanaan gosa iddateessuu miti carraa keessatti

qoratichi namoota dhimmicha irratti hubannoo qabu jedhaman iyyaafachuun raawwatwera. Haala kanaan Odeeffannoon argames gahee Kallachii sirnoota adda addaa keessatti keessatti qabuu gaaffilee bu'uraa maalumaa kallachaa, eessaa dhufafii faayidaa kallachi gama hawaaumaan, siyaasaan, diinagdeen qabuufii sadarkaa ha'ra Kallachi irra jiru odeeffannoon funaanname boqonnaa afur jalatti tokkon tokkoon xinxaalamee dhiyaateera.

5.2. Argannoo

Qaaccessa Kallacha Oromoo godina Shawaa Kaabaa Aanaa Kuyyuu qabxiilee akka kaayyotti qabatee ka'e bu'ureeffachuun sakata'a ragaalee, malaafii tooftaa funaansa raga saayinsawaa ta'e hordofee erga qaaca'een booda qabxiileen armaan gadii irra gahameera.

- ✚ Jiraachuun Kallacha Oromoo dur irraa kaasee hanga ammaatti hawaasni Oromoo Aana Kuyyuu akka bu'aa guddaatti akka ilaalu qoratichi qorannoo adeemsiseen bira gaheera.
- ✚ Kallachi Sirna akka guddifachaa, gumaa, dabdee hawaasa keessa hikurratti iddoo guddaa kan qabu ta'uusaa bira gahame.
- ✚ Osoo Kallachi hinjiru ta'ee namni ilmoo hinqabne qe'eensaa akka badu, Gumaa baasuun namoota beekas haata'uu osoo hin beekin lubbuu namaa dabarsan araarsuun lubbuu dhala namaa itti fuf sisuun akka hindanda'amne namoonni rakkoo xiinsammuuf akka saaxilamuu danda'an bira gahame.
- ✚ Kallachii qonyee yookaan Wagala kan abbaan barbaade tolchissfatu akka hin taane bira gahame.
- ✚ Abbaan Kallachaa sanyii dura Kalaacha madda Walaabutii argatee akka ta'e ragaan gurrame nimirkaneessa.
- ✚ Namni Kallachi jalaa bade tokko Warra Hoodaa dhaqee Bakakkaa qofa irra kan tolchisifachuu danda'u ta'uunsaa ta'uusaa qorannoo kanaan bira gahame.
- ✚ Kallachi ganamaa Hora Walaabutii akka argameefii tokko qofa akka ture beekkame.
- ✚ Kallacha Waaqayyootu dhalii nama biyya lafaa kana irratti cubbuu akka hin hojjenne seera Waaqayyootiin akka jiraatan namaaf keennejedhamee akka itti amanamu hubachuun danda'ameera.
- ✚ Kallachi ulfaa safuuf kabaja guddaa ummata Oromoo biratti qabu ta'uunsaa beekkame.

- ✚ Kallachii bifaan diimaaf bifa bishaanii; uunkaan, Kallacha dhanquu lamaafii tokkoo yoo ta'u Kallachi diimafii dhanquu lamaa baa'ee sooddaattamaafii rakkoo hammaataa yoo ta'e malee koonkumaa bahuu akka hindandeenye beekkameera.
- ✚ Kallachi tajaajila ummata Oromootiif Waaqayyoo tokkoon Waaqaa kan bu'eefii mallattoo araaraa, gootummaa, hayyoominaa, walabummaafi aangoo ta'uunsaa beekkame.
- ✚ Fakkoommiin Kallacha Oromoo xiinsammuu hawaasaa kan amansiisu ta'uu mirkanaa'era.
- ✚ Kallachi jiruuf jireenya hawaasaa gama diinagdeen, hawaasummaan, siyaasaan, amantiin hamileen cimsuu irratti qooda akka qabu ragaan guurrame ni mirkaneessa
- ✚ Kallachi hawaasa hinsobne, hinloogne, walamantaan jiraatu uumuu keessatii gahee olaanaa akka qabu hubatame.
- ✚ Kallach amantii hawaasa Oromoo qajeelchufii abboomuu irratti gahee ol'aanaa akka qabu beekkame.
- ✚ Abbaan Kallachaa akka dhugu hin machoofne; hinsobne; hin sobsobsiisne; hin hinajjeesne hin ajjeechifne qorannoo kanaan beekkameera.
- ✚ Abbaan Kallachaa eebbisuu malle akka hin abaarre hooda himuu malee akka hin raagne beekuun danda'ameera.
- ✚ Abbaan Kallachaa ulee maqoomaa kan hinqabanneef Wanti Kallacha hunduu qajeelaa akka ta'e ragaan argame ni mirakaneessa.
- ✚ Abbaa Kallachaa dura laga hin ce'an; eebba dura hin eebbifatan; mijuu dura hin fudhachuun safuu akka ta'e hubatameera.
- ✚ Kallacha abbaan arge dhaalus baachuusakka hindanddenye bira ga'ameera.
- ✚ Kallacha yoo abbaan du'e ilma hagafni; yoo ilmi hangafti hin jirre gosa hangafa ta'e dhaaluu akka hindandeeny beekkame.
- ✚ Dhaloonni haaraan hubannoon wa'ee Kallachaa qaban baa'ee laafaa akka ta'e ragaan guurrame ni mirkaneessa.
- ✚ Maanguddootafii Warra rakkoon irra gahee Kallachaan hiikatan qofti hubannoo Kallachaa akka qaban qorannoo kanaan mirkanaa'era.
- ✚ Kallachi ittiin bulmaata malee amantii akka hin taane beekkame.

- ✚ Kallachii ulfaa safuu Waaqa irraa kennameef cinaatti seerri gadaa Oromoo tume akka qabu ulfaan kun rakkoo hawaasumaa furuuf humna akka qabu qorannoo kanaan bira gahameera.
- ✚ Kallachu bu'aaf dhimma dhuunfaaf akka hin oolle beekkame.
- ✚ Kallachi aadaaf seenaa Oromoo ibsuuf faayidaa guddaa akka qabu mirkaneeffame.
- ✚ Ummanii Oromoo Aanaa Kuyyuu rakkoo hamaa isaan muddateef ammayyuu taanaan abbaa Kallachaa bira deemun rakkoo isaaniif furmaata argachaa akka jiran qorannoo kanaan bira gahame.
- ✚ Amantiileen biroo kan hawaasni hordofan Kallacha Oromootiif ilaalcha gaarii akka hin qabne qorannoo kanaan hubtame.
- ✚ Tajaajili Kallachi Oromoo qabu, kabajini, safuun, duudhaan, hawaasummaa keessatti qabu dhiibbalee gama amantiifii kan birootiin dhufan irraa kan ka'e tuffatamuun dhaloota haarawa biratti hubannoo xiqqaachaa dhufuusaa qorannoo kanaan bira gahameera.
- ✚ Kallachi akka baduuf dhimmoonni sababa ta'an Dhiibbaa Mootumoota duraanii, Dhiibbaa amantii, dhiibaa siyaasaafii godaansaa akka ta'e qorannoo kanaan mirkanaa'e.

5.3. Yaboo

Qorannoon tokko adeemsifamee yaadni furmaataa barbaachisaa ta'uunsaa wal nama hin gaafachiisu. Bu'uruma kanaan qoratichi yaada furmaata qorannoo geggeeffame kanaa akka armaan gadiitti kaa'era.

- ✚ Kallachii kennaa Waaqayyoon dhala namaatiif jaalala namaaf qabuuf jecha seeraf safuu Waaqatiin akka jiraataniif kan kenname ta'uu abbootiin Kaallachaa Oromoo hawaasaaf dhaloota haara hubachiisuun gaarii ta'a.
- ✚ Kallachi ittiin bulmaata Oromootaa waan ta'eef bara Gadaan Oromoo deebi'uuf jiru kanatti uummanni Oromoo isa durii caalaa xiyyeeffannoo kennuufiin abbootii Gadaa bira dhaabbachuun dhaloota haaraaf dabarsuu qabu.
- ✚ Dhalloonna haraan faayidaa Kallachi gama diinagdeen siyaasaan qabu hubatanii Kallacha eegufii kunuunsuu qabu.
- ✚ Mootummaan naannoo Oromiyaa hawaasa bira dhaabbachuun meeshan aadaa Oromoo Kallachiifii kan biroos akka hin badne aadaa Oromoo Guddisuuf dagaagsuuf tumsa barbaachisaa gochuu qaba.
- ✚ Mootummaan Kallacha Oromoof beekkamtii kennuu qab.
- ✚ Waajirri Aadaaf turizimii Aanaa Kuyyuu Kallacha Oromootiif iddoo kennuun godaambaa isaanii keessatti bifaa barreeffamaan qindeessanii kaa'uun namoota qorannoo gochuu barbaadaniif haala mijataa uumuu qabu.
- ✚ Miidiyaan Oromoo Kallacha Oromoo qo'achuun maalummaa Kallacha hawaasa hubachiisuu qabu.
- ✚ Dhaabileen Barnootaa Olaanoon waa'ee Kallachaa, Aadaa Oromoo akka hinbanneef qorannoo gadi fageenyaa adeemsisuun lubbuu itti horuu qabu.
- ✚ Waajirri aadaafi Turizimii naannoo Oromiyaa meeshaan araaraa kun akka hin banneef tumsa barbaachisaa gochuu qab.
- ✚ Abbootiin Kallachaa. Maangoddoon naannoo naannoo isaanitti seeraf safuu Kallachaa dhaloota haara'a barsiisuu qabu.
- ✚ Dhiibbaa amantiin biyya ormaatii dhufe dhaloota keenya akka aadaa seenaa eenyummaa isaani hinbeekne taasisaa jiru dhaabbachuu qaba.
- ✚ Namoota amanti fakkeessanii maallaqaaf qamadiin dhaloota keenya goyyoomsaa jiran uummanni irratti dammaqqe ofirra faccisuu qaba.

- ✚ Guddifachaan biyya alaatti adeemsifamu dhaabbachuu qab.
- ✚ Guddifachaan biyya keessas yoo ta'e mirga daa'imani eeguu qaba.
- ✚ Fuudhaf heerumni fedhii intalaa malee Kallachaan adeemsifamu dhaabbachuu qaba.
- ✚ Aadaan keenya qabeenya keenya dhalooni amma kan duraanis tifaachuu akkatadhuma barbaachiseen itti fayyadamuu qabna.

Wabii (References)

- Adunyaa Barkeessaa. (2011). Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo Hujoo. Finfinnee: Oromiyaa.
- Alemayehu Haile, Boshi Gonfa, Daniell Deressa, Sanbato Busha and Umar Nure (2006). History of the Oromo to sixteen century (1st ed.). Finfinnee: Oromia Culture and Tourism Bureau.
- Alan Dundes. (1965). The study of Folklore: England cliffs: NT prentice Hall. Inc.
- Alicel. Mortan. (1975). Ethnics Symbolism: Cambridge University Press.
- Asafa Jalata (2007). Oromummaa: Oromoo culture, Identity and Nationalism. Oromia Publishing Company: Atlanta Georgia.
- Asafaa Taffarraa Dibabaa. (2006). Anaan' yaa: Finfinnee: Birannaa Interprise. _____ 2009. Eela: Seenaa Oguma Oromoo. Finfinnee. Far-East trading PLC.
- Asmarom Legesse. (1973). Gada: Three Approaches to the study of African Society. New York: Mcmillan publishing co. Inc.
- Austin, Bukeniya. (1994). Understanding oral literature. Nairobi University press.
- Bascom, W. R. (1965). Four Functions of Folklore, in Dundes, A. 1965. The Study of Folklore. Berkeley: Prentice-Hall, Inc.
- Bartels, Lambert. (1983). Oromo Religion: Myths and Rite of the Western Oromo Ethiopia.
- Berhanu Shiferaw. (1998). Tradition Recognition and Decision Making on Mate selection by the Oromo Girls. The Act of 'Asena' in 'Macca' Oromoo of Western Shoa.
- Dastaa Dassalny. (2010). Bu'ura Qoranno: Addis Ababa: Mana Maxxansaa Boolee.
- Diribii Damusee. (2016). Ilaalcha Oromoo: Barroo Amantaa, Sirna Bulchiinsaafii Seenaa Oromoo: Isaba Publishing.

- Dorson, R (Ed). (1972). Folklore and Folklife: an introduction. Chicago: The University Of Chicago: Chicago University press.
- Dundes.A (1965).The study of Folklore Berkeley: prentice Hall, Inc.
- Fedhasaa Taaddasaa. (2013).Bu'ura Hogbarruu Oromoo.Finfinnee: Mana maxxansaa Subii.
- Freuds. (1963).Introductory Lecture on psycho-analysis.London: Hogarth press.
- Henare, A. (2007).Thiking Through Things.Theorizing Artfacts Ethinographically: London: New York.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Oromo_people
- http://www.oromiatourism.gov.et/o.../oromia_relig_irrecha.html
- Gada Melbaa. (1988). Oromia: An Introduction. Kartoum: NP.
- Goldstein, K (1964).AGuide For Field Workers in Folklore: Hatboro: Folklore Associates, Inc.
- Jeylan W.Husein (2005).The functions of African oral arts: The Arsi Oromo oral arts infocus. African study Monographs, Haramaya University.
- Jiinanus Galata (2010).Meeshaalee ulfoo amantii Oromoo: Qorannoo Digirii jalqabaa.Kan hin maxxanfamme
- Kumar, R. (1996).Research Methodology: Astep by step.Guide for Begingnners.Addisaon Wesley Longman Australian Pty Limited.
- Mulugeta Negasa. (2014). "Documentation and Analysis of Ritual Performance of 'Seera Gada' Among the Karrayyuu Oromo." PhD.Desertation.Addis Ababa Univarsity Press.

Nunan.D. (1992).Research Methods in language Learning. Cambridge: Cambridge University Press.

Taabor Waamiifii Biraanuu Lammeessoo. (1973).Ye Oromoo Hizbi Taarik: Fnifinnee

Taaboora Waamii (2013).Yewugena dersatochina Yetarik iwunetoc: Finfinnee.

Walda Yohaannis Warqinaa. (1998).Daaw'itii: Finfinnee.

መኢኒጅታ ነጋሳ (1997).በአደአ ሊበን ወረዳ የኦሮሞ ሴረጉማ ከግጭት አንፃር፤ በኤም ኤ ዲግር መሟሊያ ጽሑፍ፤ አዲስ አበባ የኒሽርሲት፤ የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ስነጽሑፍ ትምህርት ክፍል፡፡

Dabalee A

Yunivarsiitii Addis Ababaa

Koollajjii Namoomaa qorannoofii Afaanotaa

Jornaalizimiifii Qunaamtii Muummee Afaan Oromoo Ogbarruufii Fookiloorii

Kabjamtoota odeeffanno kennitoota kaayyoon af- gaaffii kanaa barnoota Afaan Oromoofii ogbarruutiin digirii lammaffaa(MA)gamisaan guuttachuuf mata-duree Xinxala Sirna Kallacha Oromoo' ilaalchisee raga funaanufi.Waaan kana ta'eef hirmaannan Kallattiidhaan isin af-gaaffii kana afaaniin deebii kennuu irratti qabdan milkaa'ina qorannoo kanaatiif baay'ee murteessaa waan ta'eef ragaa haqaafii qabatamaa hawaasni itti fayyadamaa tureefii ammas itti gargaaramaa jiru osoo irra hinmaksin kan isin abbaa dhimaa taatan kanaaf gahee isin irraa eeggamu akka gummachitan gaafachaa raga funaanuun kun dhimma qorannichaa qofaaf kan oolufii iccitiinis kan eeggamu ta'uusaa isinii mirkaneeessa.

Gaaffilee af-gaaffiin dhiyaatan

1. Meeshaan aadaa Oromoo Kallachi maali? Eessa dhufe? Eessa kaayama? Kallachi amantiidha?
2. Kallacha Oromoo yoomifii eessatti itti fayyadamu?
3. Abbaan Kallachaa eenyu? Qoodni inni hawaasa keessatti qabu maali? Naamusa akkamii eeggachuu qaba?
4. Kallachi Eeniyutu dhaala?
5. Meeshaaleen aadaa Oromoo Kallachi gama hasbarruutiin akkamiin ibsama?
6. Har'aa kallachii hawaasa keessatti ilaalcha akkamii

Dabalee -B

Maqaa Hirmaata Gaafannoo af-gaaffif argaman

1.Maqa	Aanaa	Ganda	saala	umuri	Guyyaa	Hojii	Akaakuu gaaffii dhiyaatee
2.Obbo Balaachoo Kumsaa	Kuyyuu	D/A galo o	Dhi	56	5-8-2010	Qonnaan bulaa	Kallachi maalli eessaa dhufe yoom baha
3.Ilaala Dhaabaa	Kuyyuu	02	Dhi	65	5-8-2010	Qonnaan bulaa	
4.Badhaadha Shaashii	Kuyyuu	H/G osee	Dhi	68	5-	Qonaan Bulaa	
5.Getaachoo Gizoo	Kuyyuu	02	Dhi	58	6-8-2010	Daldalaa	Kallachi sirna guddifachaa Keessatti akkamiin tajaajila
Ilaala Dhaabaa	Kuyyuu	01	Dhi	38	28-8-2010	Qonnaan Bultuu	Sirnni kun attamitti raawwata
6.Warqina Biraanuu	Kuyyuu	D/A	Dhi	35	10-9-2010	Qonnaan bulaa	Dhalloonna ha'aa Kallachaaf ilaalacha akkamii qaba
7.Hayiluu Getaachoo	Kuyyuu	D/A	Dhi	28	10-9-2010	Qonnaan bulaa	
8.Taayyee Nagawoo	Kuyyuu	D/A	Dhi	25		Qonnaan bulaa	
9.Amantee Gaarradoo		02	Dhi	68	6-10-2010		Kallachi kan eenyuti?
Amantee Gaarradoo				68	6-10-2010		Naamusni Abbaa kallachaa kan

							akkami?
Amantee Gaarradoo				68	6-11- 2010		Kallacha eeynutu dhaala
Ilaala Dhaabaa	Kuyyuu	D/A	Dhi	49	18-9- 2010	Qaalluu	Tajaajilli kallachaa lafa dabdee hiikuttii maal faakkata
Taayyee Nagawoo	Kuyyuu	02	Dhi	28	27-9- 2010	Qonnaan bulaa	
Amantee Gaarradoo	Kuyyuu	02	Dhi	25	6-10- 2010	Qonnaanb ulaa	Odaan Maali
10.Kibbin ash Gaarradoo	Kuyyuu	D/A	Dha	45	10-8- 2010	Qonnaan bulaa	Sirna Guddifachaatti maal maaltu qophaa'a?
11.Barishe e Saffisa	Kuyyuu	D/A	Dha	39			Mana guddiffattee galteetti sirna akkammitu geggeeffama?
12.Dasii Jimaayyee	Kuyyuu	D/A	Dh	35			

Dabale –C

Fakki Madda odeeffanno kennitootaa qorataan kaase

